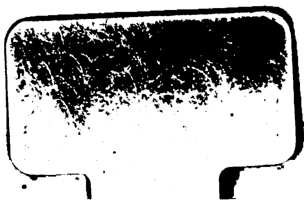

ASHMOLEAN
OXFORD
MUSEUM

Ο ΠΑΙΩΝΙΟΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑι ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ ΑΥΤΟΥ.

ΟΛΥΜΠΙΑΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ο ΠΑΙΩΝΙΟΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΑΥΤΟΥ

ΥΠΟ

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

Ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΑΘΗΝΗΣΙ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ

72 — Ὁδὸς Βορρᾶ — 72

1879

Ὁ

ΠΑΙΩΝΙΟΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑ ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ ΑΥΤΟΥ.

I

Ἐξ ὀλίγων καλλιτεχνικῶν ἔργων, καὶ τούτων οὐχὶ ἑλληνικῶν πρωτοτύπων ἀλλ' ἀντιτύπων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ῥωμαϊκῶν προϊόντων, ὁρμώμενος ὁ μεγαλοφυὴς Βίγκελμαν παρέσχε τῇ ἀνθρωπότητι κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα τὸ διαπρεπὲς αὐτοῦ ἔργον, τὴν *ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης*· ἔθηκε δὲ διὰ τοῦ βιβλίου τούτου τὰ θεμέλια τῆς ἐπιστημονικῆς πραγματείας τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, ἐξετάσας αὐτὴν οὐχὶ ἀσυναρτήτως καὶ μεμονωμένως, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὅλον βίον τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, καὶ καταδείξας τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἔκτοτε μέγας ζῆλος κατέλαβε τοὺς φίλους τῆς ἀρχαιότητος ὑπὲρ τῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης· δι' ὃ τὸ μὲν ἰδιῶται τὸ δὲ ἑταιρίαι λογίων καὶ ἐραστῶν τῆς τέχνης περιήρχοντο τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἄλλοι μὲν περιέγραφον καὶ ἀπεικόνιζον τὰ σωζόμενα μνημεῖα (1), ἄλλοι δὲ ἀπέσπων ταῦτα καὶ οἴκαδε

(1) Οἱ ἀρχιτέκτονες Stuart καὶ Revett καὶ ἡ Society of dilettanti. Τὰ ἐξαγόμενα τοιούτων ἐρευνῶν καὶ σπουδῶν ἐκτίθενται ἐν τοῖς: Antiquities of Athens, Ionian antiquities καὶ Uneditet antiquities of Attika.

ιб+

ἀπεφέροντο (¹), ἄλλοι δὲ ἀνέσκαπτον καὶ σπουδαιότατα ἔργα ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς εἰς φῶς παρῆγον (²). Ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον ἀπηλευθεροῦτο καὶ ἡ μικρὰ Ἑλλὰς, ἥτις, ἀπολακτίσασα τὸν τῆς βαρβαρότητος καὶ δουλείας ζυγὸν, οὐ μόνον κατέστησε τὸ κλασικὸν ἔδαφος καὶ τὰ τῆς τέχνης μνημεῖα προσιτώτερα τοῖς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ, ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν φιλέλληνος καὶ φιλαρχαίου βασιλέως, μέγα συνετέλεσε πρὸς ἀνακάλυψιν νέων μνημείων.

Τοιαύτη δὲ συνάθροισις ὑλικοῦ ἐπήνεγκε μεγάλην ἔξαρσιν εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς σπουδὰς καὶ κατέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς συμπληρώσεως καὶ ἀναδιοργανώσεως τοῦ ἔργου τοῦ Βίγκελμαν. Καὶ ἐπελάβοντο μὲν τούτου ὁ Θείρσιος καὶ ὁ Μύλλερος, καὶ τελευταῖον ὁ Ἑρρῖκος Brunn (³)· ἀλλ' ὅσῳ τὰ μνημεῖα ἐπληθύνοντο, τοσούτῳ τὰ περὶ τὴν τέχνην προβλήματα ἐπολλαπλασιάζοντο; διότι τὸ ὑλικὸν δὲν ἦτο ἀρκετὸν πρὸς ἐξάντλησιν καὶ πολυμερῆ διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος. Τὰ ἀνακαλυφθέντα μνημεῖα ὤθησαν μὲν εἰς ἐμ-

---

(¹) Τότε ἀπέσπα ἐκ τῆς σεμνῆς αὐτῶν ἕδρας τὰ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος ὁ λόρδος Ἐλγῖνος. Καὶ ναὶ μὲν οὕτω ἐγένοντο ταῦτα προσιτώτερα τοῖς ἐπιστήμοσι καὶ ἐπηύξησαν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ τὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνθουσιασμὸν, ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν βάνδαλον τοῦ εὐγενοῦς λόρδου πρᾶξιν.

(²) Κατὰ τὰ 1811 καὶ 1812 Γερμανοὶ, Δανοὶ καὶ Ἄγγλοι (Stackelberg, Haller, Linckh, Forster, Cockerell καὶ Bröndsledt) ἐνήργησαν ἀπὸ κοινοῦ τὰς τοσοῦτον σπουδαίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἀνασκαφὰς ἐν Αἰγίνῃ καὶ Φιγαλίᾳ.

(³) Fr. Thiersch: «Ueber die Epochen der bildenden Kunst unter der Griechen» 1816, 1819 καὶ 1825. O. Müller: Wiener Jahrbücher der Literatur. Bd. 36, 38 καὶ 39. — Handbuch der Archäologie der Kunst ά. ἔκδ. 1830, β'. 1835, καὶ γ' ὑπὸ Welcker. 1848. — H. Brunn: Geschichte der griechischen Künstler, 1853 καὶ 1859.

ὁριθεῖς σπουδὰς καὶ συνεπλήρωσαν πολλὰ κεφάλαια τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἀντεπροσώπευον ἁπάσας τὰς διαφόρους βαθμῖδας τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, κατέδειξαν τὰ μεταξὺ χάσματα, ἅπερ πρότερον δὲν ἦσαν τοσοῦτον καταφανῆ. Τούτων δ' ἕνεκα οἱ τὴν ἀρχαιολογίαν πρὸ πάντων θεραπεύοντες Γερμανοί, προεξάρχοντος τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου, ἔστρεψαν τὴν προσοχήν των λίαν ἐνωρὶς εἰς τὸ ἄλλοτε μεγαλοπρεπὲς καὶ σεμνὸν κατοικητήριον τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν ἱερὰν Ἄλτιν, ἣν ἡ τέχνη εἶχεν ἐπικοσμήσει διὰ πλείστων ἀριστουργημάτων. Ἡ ἀνάσκαψις τοῦ διαπρεποῦς τούτου καλλιτεχνικοῦ Μουσείου τῆς ἀρχαιότητος ὑπέσχετο μεγάλα καὶ σπουδαῖα, κατέστη δὲ δυνατὴ μόνον μετὰ τὸ τελευταῖον μέγα πολιτικὸν γεγονός, τουτέστι μετὰ τὴν ἕνωσιν τῆς Γερμανίας.

Τὸ ἀνέκαθεν τὰς κλασικὰς σπουδὰς περὶ πολλοῦ ποιούμενον γερμανικὸν ἔθνος εἶχεν ἀναγνωρίσει ἀκριβῶς τὴν σπουδαιότητα τῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης σπουδῶν. Δὲν ἐλησμόνησεν ὅτι ἡ ἀρχαία τέχνη ἐγένετο τὸ ὁρμητήριον τῆς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀναγεννήσεως τῶν τεχνῶν, καὶ μάλιστα τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἐξάρσεως ἐν Γερμανίᾳ. Τούτοις δ' ἑπόμενον οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐκλαμβάνον αὐτὴν ὡς τὴν πρωτίστην βάσιν τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς αὐτῶν τῶν καλῶν ἐν γένει τεχνῶν· δι' ὅ, εὐθὺς μετὰ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἕνωσιν, ἔσπευσε νὰ ἐνεργήσῃ τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφάς, ἐκλαβὸν αὐτὰς ὡς τὸ λαμπρότατον δεῖγμα ἀκμαίου πολιτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ βίου.

Τέσσαρα δ' ἔτη ἀριθμοῦσι μέχρι τοῦδε αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται, καὶ τὰ ἀνακαλυφθέντα ἔργα εἶνε τοσοῦτον σπουδαῖα, ὥστε λαμπρὸν φῶς ἐπιχέουσι καθ' ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, τὸ μὲν διασαφοῦσαι, τὸ δὲ ἀνατρέπουσαι καὶ ἐπὶ στερροτέρων βάσεων ἀνοικοδομοῦσαι τὸ ὅλον οἰκο-

δόμημα. Χωρὶς δὲ νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ μέλλοντα εὑρήματα, δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι αἱ ὀλυμπιακαὶ ἀνασκαφαὶ εἶνε γεγονὸς τοσοῦτον μέγα καὶ σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, ὅσον ἡ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ἀνακάλυψις τοῦ Ἑρκουλάνου καὶ τῆς Πομπηΐας. Τῶν σπουδαιοτάτων δ' εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τούτων εἶνε τὰ ἔργα τοῦ Παιωνίου, ἐν οἷς ἄγνωστος τέως τεχνίτης ἐμφανίζεται μεγαλοπρεπῶς κατὰ τὰς σπουδαιοτέρας περιόδους τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ βίου.

Τὸν Παιώνιον ἐγνωρίζομεν πρότερον μόνον ἐκ τοῦ Παυσανίου· τώρα δὲ δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸν καὶ νὰ ὁρίσωμεν τὴν θέσιν, ἣν κατέχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς, ὁρμώμενοι οὐχὶ ἐκ μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων αὐτοῦ. Τοιοῦτον θέμα, σύνηθες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας τέχνης, πρῶτον ἤδη παρουσιάζεται ἡμῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας τέχνης· καὶ εἶνε μὲν λίαν εὐχάριστον ἀλλὰ καὶ ἀκροσφαλές, διότι μόνον ὑπὸ ὅρους τινὰς δυνάμεθα νὰ διαπραγματευθῶμεν αὐτὸ προσηκόντως καὶ νὰ περιέλθωμεν εἰς ὄντως ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα.

Ἡ ἀρχαιολογία ἤ, μᾶλλον εἰπεῖν, ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀρχαίας τέχνης εἶνε ἐπιστήμη θετική, ἐρειδομένη πάντοτε ἐπὶ τῆς ὕλης, ἤτοι τῶν μνημείων. Ἀκριβὴς καὶ πολυμερὴς ἑρμηνεία τῶν μνημείων τούτων, σύγκρισις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ βίου τοῦ παραγαγόντος αὐτὰ ἔθνους, ταῦτα πάντα εἶνε τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ ἀρχαιολόγος προβαίνει εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας. Καὶ ἐπιτρέπεται μὲν εἰς αὐτὸν δι' εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων νὰ συμπληρῇ τὰ ἕνεκα ἐλλείψεως ἀρκοῦντος ὑλικοῦ καὶ ἀξιοπίστων μαρτυριῶν ἐνυπάρχοντα χάσματα, ὅπως ἐπιτρέπεται εἰς τὸν φυσιοδίφην νὰ ἐξηγῇ δι' ὑποθέσεων ἐκεῖνα τὰ ἐν τῇ φύσει φαινόμενα, ἅπερ δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ

πειραματικῶς. Ἀλλ' ὡς ὁ τελευταῖος ἐγκαταλείπει τὰς ὑποθέσεις του ταύτας, ὄχι μόνον μετὰ τὴν εὕρεσιν πειραματικῆς λύσεως ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν παρατήρησιν, ὅτι αὗται ἀντίκεινται πρὸς ἕτερα φαινόμενα τῆς φύσεως, οὕτω καὶ ὁ ἀρχαιολόγος, ὅταν παρουσιάζηται νέον ὑλικὸν, πρέπει νὰ ἐξετάζῃ αὐτὸ ἀπροκαταλήπτως καὶ νὰ ἐγκαταλείπῃ πᾶσαν προηγουμένην γνώμην καὶ εἰκασίαν, μὴ συμφωνοῦσαν πλέον πρὸς τὰ πράγματα. Τοιαύτη δὲ ἔρευνα εἶνε πρὸ πάντων ἀναγκαία πρὸς ὀρθὴν ἑρμηνείαν καὶ κατάληψιν τῶν πολυειδῶν εὑρημάτων τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν. Ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ὄντες πεπεισμένοι ἢ θέλοντες νὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι π. χ. ὁ Παιώνιος θὰ ἦτο μαθητὴς τοῦ Φειδίου, ὅτι ὁ Ἀλκαμένης εἰργάζετο ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τὴν τοῦ Φειδίου ἐποπτεῖαν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ Πραξιτέλους εἶνε τοιοῦτος, οἷον ἡμεῖς φανταζόμεθα αὐτὸν, τότε βεβαίως θὰ θελήσωμεν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὁμοιάζουσι τοῖς τοῦ Παρθενῶνος, ὅτι ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους εἶνε ῥωμαϊκὸν ἀντίτυπον ἢ ἔργον ἑτέρου Πραξιτέλους κτλ. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἀπέναντι τῶν μνημείων πίπτει πᾶσα εἰκασία· καὶ αἱ μαρτυρίαι δ'αὐταὶ τῶν ἀρχαίων διὰ τῶν μνημείων πρέπει νὰ βασανίζωνται καὶ ἐξελέγχωνται. Ὁμιλοῦσι δὲ τὰ μνημεῖα εἰς τὸν δυνάμενον καὶ τὸν θέλοντα νὰ ἐννοήσῃ, γλῶσσαν καταληπτήν.

II

Αἱ περὶ τοῦ Παιωνίου γραπταὶ μαρτυρίαι εἶνε αἱ ἑξῆς:

«Τὰ μὲν δὴ ἔμπροσθεν ἐν τοῖς ἀετοῖς ἐστι Παιωνίου, γένος ἐκ Μένδης τῆς Θρᾳκίας.» (Παυσ. V, 10, 8).—«Μεσσηνίων δὲ τῶν Δωριέων οἱ Ναύπακτόν ποτε παρὰ Ἀθηναίων λαβόντες ἄγαλμα ἐν Ὀλυμπίᾳ Νίκης ἐπὶ τῷ κίονι ἀνέθεσαν·

τοῦτό ἐστιν ἔργον Μενδαίου Παιωνίου:» (Παυσ. V, 26, 1). Τούτοις προσθετέον καὶ τὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐπὶ τοῦ βάθρου τῆς Νίκης, ἀνακαλυφθεῖσαν ἐπιγραφήν:

Μεσσάνιοι καὶ Ναυπάκτιοι ἀνέθεν Διὶ
Ὀλυμπίῳ δεκάταν ἀπὸ τῶμ πολεμίων
Παιώνιος ἐποίησε Μενδαῖος
καὶ τακρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα (1)

Ἐκ τοῦ Παυσανίου λοιπὸν μανθάνομεν ὅτι ὁ ἐκ Μένδης (2) καταγόμενος Παιώνιος ἐποίησε τὰ ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός, καὶ Νίκην τινά, ἀνάθημα τῶν Μεσσηνίων. Αἱ ὀλυμπιακαὶ ἀνασκαφαὶ ἔχουσιν ἤδη φέρει εἰς φῶς ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα· ὥστε δι' αὐτῶν καὶ μόνων δυνάμεθα σήμερον νὰ γνωρίσωμεν τὸν καλλιτέχνην καὶ νὰ ὁρίσωμεν αὐτῷ τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Πλαστικῆς προσήκουσαν θέσιν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἔργα ταῦτα, τουτέστι τὸ μὲν τὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τὸ δὲ ἡ Νίκη, παριστάνουσι τὸν Παιώνιον ὑπὸ δύο λίαν διαφόρους καλλιτεχνικὰς φάσεις, πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν αὐτὰ ὅλως κεχωρισμένως, κατ' ἀρχὰς μὲν τὰ τοῦ ἀετώματος, ὕστερον δὲ τὴν Νίκην. Πρὸ τῆς ἐξετάσεως ὅμως ταύτης παρατηρῶ ἐνταῦθα ὅτι τινὲς ὁρμώμενοι ἐπὶ τῆς ἐξαιρέτου θέσεως, ἣν κατεῖχεν ὁ Φειδίας ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν θὰ ἐξήσκει ἐφ' ἁπάσης τῆς πλαστικῆς ἐπικοσμήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἐξέλαβον τὸν Παιώνιον ὡς μαθητὴν τοῦ Φειδίου (3). Ὡς

---

(1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἐρνέστου Κουρτίου (Archäol. Zeitg. 1876, XXXIII, σελ. 178) καὶ ὑπὸ Jul. Schubring, (Arch. Zeitg. 1877, XXXV, σελ. 59).

(2) Πόλεως τῆς Χερσονήσου Παλλήνης. Ἴδε καὶ Brunn: Sitzungs berichte der bayer. Akad. von 1876. Σελ. 316.

(3) Ἴδε πρὸ πάντων Urlichs: Verhandlungen der 25. Philologenversammlung zu Halle 1867 S. 76.

πρὸς τοῦτο παρατηρῶ πρὸ πάντων ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων παραδίδει ἡμῖν τοιοῦτόν τι· ἀφ' οὗ δὲ κατέχομεν πλέον τὰ ἔργα τοῦ Παιωνίου, μόνη ἡ ἀπροκατάληπτος καὶ ἀκριβὴς ἑρμηνεία καὶ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς ἕτερα ἔργα τῆς τέχνης, οἷον πρὸς τὰ τοῦ Παρθενῶνος, θέλει διαφωτίσει ἡμᾶς περὶ τοῦ πράγματος.

III

Ὁ Παυσανίας περιγράφει ἐκτενῶς τὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἔργα καὶ τὴν διάταξιν αὐτῶν. Ἰδοὺ τὶ ἀναγινώσκομεν ἐν αὐτῷ (V, 10, 6, 7): «Τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀετοῖς, ἔστιν ἔμπροσθεν Πέλοπος ἡ πρὸς Οἰνόμαον τῶν ἵππων ἅμιλλα ἔτι μέλλουσα, καὶ τὸ ἔργον τοῦ δρόμου παρὰ ἀμφοτέρων ἐν παρασκευῇ. Διὸς δὲ ἀγάλματος κατὰ μέσον πεποιημένου μάλιστα τὸν ἀετόν, ἔστιν Οἰνόμαος ἐν δεξιᾷ τοῦ Διὸς ἐπικείμενος κράνος τῇ κεφαλῇ, παρὰ δὲ αὐτὸν γυνὴ Στερόπη, θυγατέρων καὶ αὕτη τῶν Ἄτλαντος. Μυρτίλος δὲ, ὃς ἤλαυνε τῷ Οἰνομάῳ τὸ ἅρμα, κάθηται πρὸ τῶν ἵππων· οἱ δέ εἰσιν ἀριθμὸν οἱ ἵπποι τέσσαρες. μετὰ δὲ αὐτόν εἰσιν ἄνδρες δύο. ὀνόματα μὲν σφίσιν οὐκ ἔστι, θεραπεύειν δὲ ἄρα τοὺς ἵππους καὶ τούτοις προσετέτακτο ὑπὸ τοῦ Οἰνομάου· πρὸς αὐτῷ δὲ κατάκειται τῷ πέρατι Κλάδεος· ἔχει δὲ καὶ ἐς τὰ ἄλλα παρ' Ἠλείων τιμὰς ποταμῶν μάλιστα μετά γε Ἀλφειόν. τὰ δὲ ἐς ἀριστερὰ ἀπὸ τοῦ Διὸς ὁ Πέλοψ καὶ Ἱπποδάμεια καὶ ὅ τε ἡνίοχός ἐστι τοῦ Πέλοπος καὶ ἵπποι, δύο τε ἄνδρες, ἱπποκόμοι δὴ καὶ οὗτοι τῷ Πέλοπι. καὶ αὖθις ὁ ἀετὸς κάτεισιν εἰς στενὸν, καὶ κατὰ τοῦτο Ἀλφειὸς ἐπ' αὐτοῦ πεποίηται· τῷ δὲ ἀνδρὶ ὃς ἡνιοχεῖ (1) τῷ Πέλοπι λόγῳ μὲν τῷ

(1) ἢ ἡνιόχει, καθὰ τονίζει ὁ Sylburg. Ἴδε Πρόλογον ἐκδόσεως Παυσανίου ὑπὸ Teubner.

Τροιζηνίων ἐστὶν ὄνομα Σφαῖρος, ὁ δὲ ἐξηγητὴς ἔφασκεν ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ Κίλλαν εἶναι.»

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην τὸ σύνταγμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος παρίστα τὴν ἁρματοδρομίαν τοῦ Οἰνομάου καὶ Πέλοπος, δι' ἧς οὗτος ἐκτήσατο τὸ βασίλειον καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Οἰνομάου, καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα τριῶν,καθὰ φαίνεται,ἀνδριάντων, πλὴν τῶν δύο ἁρμάτων. Πάντα δὲ τὰ ἔργα ταῦτα ἔχουσιν ἤδη ἀνακαλυφθῆ, ὥστε καθιστῶσι πλέον δυνατὴν ἀπόπειράν τινα διατάξεως αὐτῶν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πᾶσα τοιαύτη ἀπόπειρα πρέπει νὰ ὁρμᾶται ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου περιγραφῆς καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ συμβιβάσῃ αὐτὴν, ἐφ' ὅσον εἶνε δυνατὸν, πρὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα ἔργα (¹). Οὕτω δὲ νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτὰ κατὰ τὸ ἄντικρυ διάγραμμα (²).

---

¹) Περὶ τῆς διατάξεως τῶν ἔργων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἔχουσι γράψει μέχρι τοῦδε ὁ Γεώργιος **Treu (im Feuilleton der National Zeitung non 1876. N⁰ 391, 401** καὶ **430**), Ἀρθοῦρας **Milchöfer (Neues Reich 1876, II S. 481)**, καὶ πάλιν ὁ **Treu (Archäol.Zeitg.1876. XXXIV S. 174)**. Τότε ὅμως εἶχον ἀνακαλυφθῆ μόνον ἓξ ἔργα, ἤτοι τὸ Α, Γ, Ε, Ν, Ξ καὶ Ο τοῦ ἡμετέρου διαγράμματος.

(²) Περὶ τὴν διάταξιν ταύτην δὲν διατρίβω πολὺ, καθόσον κυρίως προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω μόνον τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας,ἤτοι τὸν ῥυθμὸν τοῦ Παιωνίου.Ἐννοεῖ δὲ ἕκαστος,πόσον δυσχερὲς εἶνε τοιοῦτον θέμα ἄνευ τῆς εἰς τὸ ἀρχικὸν μέγεθος ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἀετώματος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ διατάξεως τῶν διατακτέων ἔργων. Οὕτως εἶνε τώρα διατεταγμένα τὰ ἐκμαγεῖα ἐν Βερολίνῳ· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ γίνονται συχναὶ μεταβολαὶ καὶ νέαι ἀπόπειραι, διότι ἡ διάταξις τῶν ἔργων τούτων παρέχει ἀληθῶς ἀνυπέρβλητα προσκόμματα καὶ ἀπροσδοκήτους δυσχερείας.Ἀφ' οὗ δὲ ἐν Βερολίνῳ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ λυθῇ εἰσέτι τὸ πρόβλημα τοῦτο,πολὺ περισσότερον καθίσταται τοῦτο ἀδύνατον ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὅπου τὰ διατακτέα ἔργα κεῖνται χαμαὶ, τὰ μὲν πρηνῆ τὰ δὲ ὕπτια, ἔν τινι ξηλίνῳ παραπήγματι. Διὰ τοῦτο προ-

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο

ἤτοι

Α	Ἀλφειός· ἴδε φωτογραφ. ἐν Olymp. Ausgrb.			I, 23,24
Β	κοράσιον	»	»	II, 7
Γ	γέρων	»	»	II, 9
Δ	ἅρμα Οἰνομάου			
Ε	Μυρτίλος	»	»	I, 20,21
Ζ	Στερόπη	»	»	II, 6
Η	Οἰνόμαος	»	»	I, 16
Θ	ΖΕΥΣ	»	»	II, 5
Ι	Πέλοψ	»	»	II, 4
Κ	Ἱπποδάμεια	»	»	I, 13,14
Λ	Κίλλας	»	»	II, 7
Μ	ἅρμα Πέλοπος	»	»	II, 8
Ν	Γέρων	»	»	I, 17,18,19
Ξ	ὀκλάζων παῖς	»	»	I, 24,25
Ο	Κλάδεος	»	»	I, 22

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀετώματος ἵσταται ὁ κολοσσιαῖος Ζεὺς (Θ) ἀποτελῶν τὸ κέντρον τῆς ὅλης παραστάσεως. Μόνον ὁ ἀριστερὸς βραχίων καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος εἶνε κεκα-

---

βάλλω τὸ διάγραμμα τοῦτο μόνον ὡς δοκίμιον, γινώσκων ὅτι δὲν αἴρει ὁλοσχερῶς τὰς ἐνυπαρχούσας δυσχερείας· κατὰ πόσον δὲ εἶνε προτιμητέον παντὸς ἄλλου, θὰ ἴδωμεν τοῦτο ἂν ποτε εὐτυχήσωμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἀνεγείρωμεν Μουσεῖον ἀντάξιον τῶν ἔργων τοῦ Παιωνίου καὶ Ἀλκαμένους καὶ τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Πραξιτέλους.

λυμμένον δι' ἱματίου. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ εἶνε ὀλίγον ἠνεφγμένη πρὸς τὰ ἄνω καὶ φαίνεται ὅτι ἐκράτει Νίκην· διὰ τῆς ἐλλειπούσης δὲ δεξιᾶς θὰ ἐκράτει πιθανῶς τὸν κεραυνόν. Ὑπερέχει δὲ κατὰ τὸ μέγεθος πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ ἀετώματος ἔργα, καὶ ἔχει στάσιν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἤρεμον.

Ἐν δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ τοῦ Διὸς, κατὰ Παυσανίαν, ἵστανται ὁ Οἰνόμαος καὶ ὁ Πέλοψ. Οὗτοι δὲ εἶνε αἱ μορφαὶ Η καὶ I, ὁμοιάζουσαι πολὺ κατά τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν στάσιν. Τίς ὅμως εἶνε ὁ Οἰνόμαος καὶ τίς ὁ Πέλοψ; Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει τώρα οὐδεμία ἀμφιβολία, ἀφ' οὗ πλέον κατέχομεν ἀμφότερα τὰ ἔργα. Μόνη ἡ παρατήρησις ὅτι τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ I εἶνε νεανικώτερα τῶν τοῦ Η (1) πείθει ἡμᾶς ὅτι τὸ μὲν I εἶνε ὁ τῆς Ἱπποδαμείας μνηστὴρ Πέλοψ, τὸ δὲ Η ὁ πατὴρ αὐτῆς Οἰνόμαος· πρὸς τούτοις ὁ Οἰνόμαος φέρει ἱμάτιον τηρεῖ δὲ καὶ στάσιν ἀγέρωχον, ὅπερ ἁρμόζει πληρέστατα τῷ περιφανεῖ βασιλεῖ τῆς Πισάτιδος. Ὁ Πέλοψ τοὐναντίον εἶνε γυμνὸς, ἵσταται δὲ τεταπεινωμένος καὶ περίφροντις ἐπὶ τῷ μέλλοντι, ῥίπτων τεταραγμένον βλέμμα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκ τῆς πρὸς ἀριστερὰν δὲ κλίσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ Οἰνομάου (2) καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελεστέρας ἐπεξεργασίας τοῦ δεξιοῦ πλαγίου μερους τοῦ σώματος καὶ ἰδίως τοῦ γλουτοῦ, καταφαίνεται ὅτι ὁ Οἰνόμαος δὲν ἵστατο κατὰ μέτωπον, ἀλλὰ τὸ μὲν ἀριστερὸν αὐτοῦ μέρος, ἑπόμενον τῇ κλίσει τῆς κεφαλῆς, ἐπλησίαζε μᾶλλον πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ τυμπάνου, τὸ δὲ δεξιὸν μέρος ἐξετίθετο οὕτω πλειότερον τῷ θεατῇ (3). Ἦτο ἐστραμμένος ἄρα ὁ Οἰνόμαος πρὸς ἀριστεράν. Ἐπειδὴ

---

(1) Ἴδε καὶ Archäolog. Zeitg. 1877, XXXV, Bericht 15.

(2) Ἡ χρόνος φέρουσα κεφαλὴ αὐτοῦ ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸν παρελθόντα Μάρτιον. Ἴδε Bericht XXXII von Treu im Deutscher Reichsanzeiger 1879 N° 84.

(3) Ἴδε καὶ Treu ἐν τῇ Archäol. Zeitg. 1876, XXXIV S. 183.

ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀποβλέπῃ πρὸς τὸ κέντρον, πρὸς τὸν πλησίον ἱστάμενον Δία, ἀναγκαίως θὰ κατεῖχε τὴν πρὸς δεξιὰν τοῦ Διὸς θέσιν. Οὕτω δὲ ὁ Πέλοψ ἵστατο ἐν ἀριστερᾷ τοῦ Διός (1). Ἡ ἐν δεξιᾷ δὲ τοῦ Διὸς θέσις προσῆκε βεβαίως τῷ ἐνδόξῳ βασιλεῖ τῆς Πισάτιδος. Ἵστανται δὲ ἀμφότεροι ἐν ἀπολύτῳ ἠρεμίᾳ. Ὁ Οἰνόμαος φέρει ἱμάτιον ἁπτόμενον τοῦ σώματος καὶ κατερχόμενον ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου μέχρι τοῦ μηροῦ· στηρίζει δὲ τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ γόμφου, ἐνῷ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐκράτει τὸ δόρυ, δι' οὗ κατηκόντιζε τοὺς ἡττωμένους μνηστῆρας (Παυσ. VIII, 14, 11). Ὁ ὡσαύτως δὲ κράνος φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς Πέλοψ εἶχεν ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἀσπίδα, καθ' ἃ φαίνεται ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀγκῶνι ὑπολειφθέντων ἱμάντων, καὶ ἐκράτει διὰ τῆς δεξιᾶς πιθανῶς δόρυ.

Μετὰ τὸν Οἰνόμαον ἵσταται ἡ γυνὴ Στερόπη, κατὰ Παυσανίαν, μετὰ δὲ τὸν Πέλοπα ἡ Ἱπποδάμεια. Τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα διακρίνομεν εὐχερῶς ἐν τοῖς Ζ καὶ Κ. Ἀμφότερα ἔχουσι μεγάλην ὁμοιότητα κατά τε τὴν στάσιν καὶ τὴν διάταξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Εἶνε δὲ τὸ Ζ ἡ Στερόπη, καθ' ἃ ἐμφαίνεται ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ ἐπιβαλλούσης αὐτῆς στάσεως, ἁρμοζούσης τῇ δεσποίνῃ καὶ βασιλίσσῃ, καὶ φέρει ἁπλοῦν ποδήρη χιτῶνα σχηματίζοντα μακρὰς παραλλήλους πτυχάς. Ἡ δεξιὰ χεὶρ κεῖται ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν μαστόν· ἐπ' αὐτῆς δὲ ἐστηρίζετο ὁ δεξιὸς βραχίων, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς ἔρεισμα τῆς μικρὸν κλινούσης κεφαλῆς. Ἡ Ἱπποδάμεια (Κ) εἶνε ὀλίγον μικροτέρα τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ φαίνεται ὅτι ἵστατο ἀρχικῶς ἐπὶ βάσεώς τινος, ἵνα ἔχῃ

---

(1) Ὡρίσαμεν ἐνταῦθα τὴν θέσιν τοῦ Οἰνομάου καὶ τοῦ Πέλοπος χωρὶς νὰ ἀποβλέψωμεν καθόλου εἰς τὸν Παυσανίαν, ὅστις ῥητῶς λέγει ὅτι ὁ Οἰνόμαος ἵστατο ἐν δεξιᾷ τοῦ Διός. Τοῦτο δὲ ἐπράξαμεν ἀπὸ σκοποῦ, διότι ἡ ἔκφρασις αὕτη θέλει παράσχει ἡμῖν μετ' ὀλίγον πολλὰ πράγματα.

τὸ προσῆκον ὕψος· εἶνε δὲ ἐνδεδυμένη ποδήρη διπλοῦν χιτῶνα, ὅστις ἀποτελεῖ ὡσαύτως μακρὰς παραλλήλους πτυχάς (1).

«Μυρτίλος δὲ, ὃς ἤλαυνε τῷ Οἰνομάῳ τὸ ἅρμα, κάθηται πρὸ τῶν ἵππων» λέγει ὁ Παυσανίας. Τὸ αὐτὸ δὲ δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τοῦ Κίλλα, ἡνιόχου τοῦ Πέλοπος, ἕνεκα τῆς καθ' ἅπαν τὸ σύνταγμα ἐπικρατούσης συμμετρίας. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται πάλιν ἐκ τοῦ Παυσανίου λέγοντος : «Τὰ δὲ ἐς ἀριστερὰ ἀπὸ τοῦ Διὸς ὁ Πέλοψ καὶ Ἱπποδάμεια καὶ ὅ τε ἡνίοχός ἐστι τοῦ Πέλοπος καὶ ἵπποι» κτλ. Ἐπειδὴ δε κάθηνται πρὸ τῶν ἵππων, ἀναγκαίως τὰ ἅρματα θὰ ἦσαν ἐστραμμένα πρὸς τὸ κέντρον, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει πρῶτον μὲν θὰ κατεστρέφετο ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ἑνότης τοῦ ὅλου καὶ θὰ εἴχομεν τρία ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα συντάγματα, δεύτερον δὲ, τὸ σπουδαιότατον, διότι ἄνωθεν τοῦ ἅρματος καὶ τῶν ἵππων θὰ ὑπελείπετο μέγα κενὸν, ὅπερ διὰ παντὸς μέσου ἔπρεπεν ὁ τεχνίτης νὰ ἀποφύγῃ. Τοὺς δύο δὲ τούτους ἡνιόχους διακρίνομεν ἐν ταῖς Ε καὶ Λ. Ἀμφότεροι ἔχουσι τὴν αὐτὴν στάσιν· διὰ τοῦ ἑνὸς γόνατος ἅπτονται τοῦ ἐδάφους καὶ οὕτω κάθηνται στηριζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὸ ἕτερον γόνυ ἔχουσιν ἀνυψωμένον. Ὅτι δὲ εἶνε ἡνίοχοι, καταφαίνεται ἐκ τῆς ὅλης αὐτῶν στάσεως, καὶ ἐκ τοῦ εὑρεθέντος κατωτέρου μέρους τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Ε, ἔνθα φαίνεται ἡ ὀπὴ δι' ἧς διήρχοντο τὰ κρατούμενα ἡνία. Δὲν κάθηνται δὲ ἐπὶ τοῦ ἅρματος, ὅπως ἐν τῷ δυτικῷ ἀετώματι τοῦ Παρθενῶνος (2), ἀλλ' ἀπέβησαν αὐ-

(1) Ἀτυχῶς ἐλλείπουσιν εἰσέτι αἱ κεφαλαὶ ἀμφοτέρων. Ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ κορμὸς Κ εἶνε ἡ Ἱπποδάμεια μόνον μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Στερόπης· πρότερον εἶχεν ἐκλάβει αὐτὴν ὡς Ἑστίαν. Ἴδ. Archäol. Zeitng. 1876, XXXIV, Bericht 9, καὶ 1877, XXXV, Bericht 15.

(2) Καθὰ βλέπομεν ἐν τῷ σχεδιογράμματι τοῦ Carrey.

τοῦ καὶ κάθηνται πρὸ τῶν ἵππων. Ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ Παρθενῶνος ὑπῆρχε χῶρος ἀρκετὸς, ὥστε οἱ ἡνίοχοι ἐδύναντο νὰ κάθηνται ἐπὶ τοῦ ἅρματος, καθόσον ταῦτα δὲν ἀφίσταντο τοσοῦτον ἀπὸ τοῦ κέντρου ὅσον ἐν τῷ προκειμένῳ ἀετώματι, ἔνθα τὰ ἅρματα κατέχουσι τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ κέντρου θέσιν. Ἡ διάκρισις δὲ τίς τῶν μορφῶν τούτων εἶνε ὁ Μυρτίλος καὶ τίς ὁ Κίλλας εἶνε δυσχερεστάτη, οὐδενὸς διακριτικοῦ γνωρίσματος ὑπάρχοντος. Ἀποβλέπων εἰς τὸ μέρος ἔνθα εὑρέθη τὸ Ε (1), κατέταξα αὐτὸ ἐν τῇ θέσει τοῦ Μυρτίλου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν μορφὴν Λ ἐν τῇ τοῦ Κίλλα. Οὕτω δὲ ὑπάρχει καὶ ἁρμονία τις, ἥτις ἴσως δὲν εἶνε τυχαία· γυμνὸς εἰκονίζεται ὁ Πέλοψ, γυμνὸς καὶ ὁ ἡνίοχος αὐτοῦ Κίλλας, ἐνῷ τοὐναντίον ὁ Μυρτίλος φέρει ἱμάτιον, ὥσπερ ὁ Οἰνόμαος. Ἀποβλέπει δὲ ὁ μὲν Μυρτίλος πρὸς τὸ κέντρον, ὁ δὲ Κίλλας πρὸς τὸ ἅρμα του. Διατί ὅμως ἡνιοχοῦσι, ἐνῷ κάθηνται πρὸ τῶν ἵππων; Τὸ πρᾶγμα φαντάζομαι οὕτως: Ἀφ' οὗ ἡ συνοδεία εἶχε προχωρήσει μέχρι τινὸς σημείου, τότε τὰ ἅρματα ἐστάθησαν, καὶ ὁ Οἰνόμαος καὶ Πέλοψ μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῆς μνηστῆς προεχώρησαν πρὸς τὸν Δία. Οἱ ἡνίοχοι δὲν ἐδύναντο νὰ διαμένωσιν ἐπὶ τῶν ἁρμάτων, μὴ ἔχοντος τοῦ ἀετώματος ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ τὸ προσῆκον ὕψος· δι' ὃ ἀποβάντες τοῦ ἅρματος προεχώρησαν καὶ οὗτοι πρὸς τὸ κέντρον καὶ ἐκάθησαν πρὸ τῶν ἵππων, πληροῦντες οὕτω κατά τι καὶ τὸν ὑπὸ τὸν αὐχένα καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἵππων κενὸν χῶρον· κρατοῦσι δὲ τὰ ἡνία, ἵνα μὴ τυχὸν κινηθῶσιν οἱ ἵπποι καὶ οὕτω διαταραχθῇ ἡ ἐν τῷ συντάγματι ἐπικρατοῦσα ἀπόλυτος ἠρεμία. Ἄνευ τοῦ ἐλατηρίου τούτου, τὸ ἔργον δὲν θὰ ἔφερε τὸν τύπον τῆς τελειότητος, καὶ ὁ θεατὴς θὰ ἐφοβεῖτο ἐπικειμένην καὶ τυχαίαν καταστροφὴν καὶ διατάραξιν τῆς παραστάσεως· ψυ-

(1) Ἴδ. Treu ἐν Archäol. Zeitg. XXXIV, S. 188.

χολογικὴ ἄρα ἀνάπαυσις, διάρκεια καὶ ἀσφάλεια, οὐσιώδη γνωρίσματα παντὸς καλλιτεχνήματος, δὲν θὰ ὑπῆρχον.

Ἐκ τῆς ῥήσεως δὲ τοῦ Παυσανίου «κάθηται πρὸ τῶν ἵππων», ἐδύνατό τις ἴσως νὰ ἐκλάβῃ τὸν ὀκλάζοντα παῖδα (Ξ) ὡς τὸν Μυρτίλον καὶ οὕτω νὰ θέσῃ αὐτὸν ἐν τῇ θέσει τοῦ Ε([1]). Τοιαύτην διάταξιν δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. α΄) διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὐδεμίαν ἄλλην μορφὴν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐν τῇ θέσει τοῦ Κίλλα, ἢ ἕνα τῶν δύο γερόντων (Γ ἢ Ν)· ἀλλ' αἱ δύο αὗται μορφαὶ εἶνε σχεδὸν ὅμοιαι, ἔχουσι τὴν αὐτὴν στάσιν, τὴν αὐτὴν ἡλικίαν καὶ ἐν γένει τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, ὥστε κατέχουσιν ἀναμφιβόλως ἐν τῷ ἀετώματι ἀντιστοιχοῦσαν θέσιν· β΄ διότι τότε οἱ ἡνίοχοι Ε καὶ Λ πρέπει νὰ τεθῶσιν ὄπισθεν τῶν ἁρμάτων, τουτέστι πρέπει νὰ καταλάβωσι τὴν θέσιν τῶν ἱπποκόμων. Καὶ ὅμως οἱ ἡνίοχοι αὐτοί, ὁ Μυρτίλος καὶ ὁ Κίλλας, καὶ οὐχὶ οἱ ἱπποκόμοι, πρέπει νὰ ἡνιοχῶσι, διότι τὸ ἡνιοχεῖν εἶνε τὸ ἐπάγγελμά των καὶ δεικνύει τὸν λόγον δι' ὃν οὗτοι δικαίως κατέλαβον θέσιν ἐν τῷ ἀετώματι· οὐδ' ἁρμόζει αὐτοῖς κεχαυνωμένη στάσις, οἵα εἶνε πρὸ πάντων ἡ τοῦ ὀκλάζοντος παιδός· γ΄) διότι τὰ τοῦ ὀκλάζοντος παιδὸς μέλη εἶνε νεανικώτατα, δεικνύοντα μόλις δεκαπενταετῆ παῖδα. Τοιαύτη ὅμως ἡλικία δὲν ἁρμόζει τῷ Μυρτίλῳ, ὅστις ἦτο καὶ αὐτός, πρὸ χρόνων μάλιστα, ἐραστὴς τῆς ὡραίας Ἱπποδαμείας ([2]).

([1]) Τοιαύτην θέσιν κατέχει (ἢ τοὐλάχιστον κατεῖχε πρό τινων μηνῶν) ὁ ὀκλάζων παῖς ἐν Βερολίνῳ.

([2]) Ὁ Μυρτίλος ἠρᾶτο τῆς Ἱπποδαμείας, μὴ τολμῶν δὲ νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν Οἰνόμαον ὑπεῖκε καὶ ἡνιόχει αὐτῷ. Ἀνεφάνη δὲ τελευταῖον προδότης ὑπαχθεὶς ὑπὸ τῶν ὅρκων τοῦ Πέλοπος, ὅτι θὰ παραχωρήσει αὐτῷ τὴν Ἱπποδάμειαν ἐπὶ μίαν νύκτα, (κατὰ Ὑγῖνον ὑπέσχετο αὐτῷ ὁ Πέλοψ τὸ ἥμισυ τῆς βασιλείας : regnum ei dimidium pollicerelur : Hyg. fab. 84.). Ὅτε δὲ μετὰ τὴν νίκην

Κατόπιν ἵσταντο τὰ ὑπὸ τεσσάρων ἵππων συρόμενα ἅρματα ([1]) τοῦ τε Οἰνομάου καὶ Πέλοπος· τούτοις δὲ εἵποντο ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν δύο ἄνδρες, ἱπποκόμοι κατὰ Παυσανίαν.

Τοὺς μὲν δύο ἱπποκόμους τοῦ Πέλοπος διακρίνομεν ἐν ταῖς μορφαῖς Ν καὶ Ξ, τοὺς δὲ τοῦ Οἰνομάου ἐν ταῖς Γ καὶ Β. Παραδόξως πως ὅμως ἡ μορφὴ Β εἶνε οὐχὶ ἀνὴρ ἀλλὰ κοράσιον! Ὅτι τὸ κοράσιον τοῦτο ἀνήκει τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι, εἶνε ἀναμφισβήτητον· καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας, καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ, καὶ τὸ μέρος, ἔνθα εὑρέθη, μαρτυροῦσι τοῦτο τρανότατα ([2]). Ἢ λοιπὸν ἠπατήθη ὁ Παυσανίας ἐκλαβὼν αὐτὰ ὡς ἄνδρα, ὡς ἱπποκόμον, ἢ δὲν περιέγραψεν ἁπάσας τὰς μορφὰς τοῦ ἀετώματος· οὕτω δὲ τὸ κοράσιον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἀντιστοιχῶν αὐτῷ ὀκλάζων παῖς (Ξ) ἢ ἑτέρα τις μορφή, μὴ εὑρεθεῖσα, εἶνε τῶν ἀμνημονεύτων.

Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ἐν τῇ περιγραφῇ του εἶνε σαφὴς καὶ δεικνύει ὅτι ἁπάντων τῶν ἔργων τοῦ ἀετώματος ἀκριβῶς μνημονεύει ([3]). Πρὸς τούτοις δὲ, ἀποδεχόμενοι τὴν δευτέ-

---

ἀπῄτει ὁ Μυρτίλος παρὰ τοῦ Πέλοπος τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὅρκων του, ἔρριψεν οὗτος τὸν δυστυχῆ προδότην εἰς τὴν θάλασσαν (Παυσ. VIII, 14, 11). Τοῦ μύθου δὲ τούτου ποιεῖται μνείαν καὶ Σοφοκλῆς ἐν Ἠλέκτρᾳ 504—516, ὅπερ δεικνύει ὅτι ἦτο γνωστὸς καθ' ὃν χρόνον ᾠκοδομεῖτο ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναός. Παρβλ. ὡσαύτως Εὐριπ. Ὀρ. 991 καὶ 1548, Ἀπολ. Ῥοδ. I, 755 καί Ἀθήν. III σ. 408 D.

([1]) Οἱ τρεῖς ἵπποι παρίστανται ἐν ἀναγλύφῳ· μόνον ὁ τέταρτος εἶνε πλαστικῶς πεποιημένος καὶ ἵσταται ὅλως ἐλεύθερος. Ἐκ τῶν ἵππων δὲ τοῦ ἅρματος τοῦ Οἰνομάου εὑρέθησαν μόνον τεμάχιά τινα. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἴχνος τῶν ἁρμάτων εὑρέθη μέχρι τοῦδε, συμπεραίνω ὅτι θὰ ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ χαλκοῦ, καὶ οὕτω θὰ κατεστράφησαν, ὅπως καὶ ἅπαντα τὰ ἐν τῇ Ἄλτει χαλκᾶ ἔργα.

([2]) Ἴδε Bericht XXXII im D. Reichs. Angeiger n° 84. 1879.

([3]) Τοῦτο βλέπομεν πρὸ πάντων ἐν τῇ ἐκφράσει «δύο τε ἄνδρες

ραν ὑπόθεσιν, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ ἀετώματος δύο μορφαί, ἤτοι δύο ἱπποκόμοι. Καὶ ὅμως οὐδὲ τεμάχιόν τι ἐκ τούτων εὑρέθη· θὰ ἦτο δὲ τῇ ἀληθείᾳ παράδοξος σύμπτωσις, ἂν ὁ μὲν Παυσανίας παρέλειπέ τινα τῶν ἔργων τοῦ προκειμένου ἀετώματος, ἡμεῖς δὲ εὑρίσκομεν μόνον τοσαῦτα τὸν ἀριθμόν, ὅσα αὐτὸς περιέγραψε. Ἡ πρώτη ἄρα ὑπόθεσις φαίνεται οὕτω πιθανωτέρα. Ὁ Παυσανίας ὅμως δὲν παρῆλθεν ἐπιπολαίως τὰς τέσσαρας ταύτας μορφάς, ἀλλὰ διέτριψε περὶ αὐτὰς ζητῶν νὰ μάθῃ τὰ ὀνόματά των· δὲν ἔβλεπε λοιπὸν ἢ δὲν ἐμάνθανε παρὰ τοῦ ἐξηγητοῦ, ὅτι τοὐλάχιστον δὲν ἦσαν καὶ αἱ τέσσαρες ἄνδρες; Τὸ πρᾶγμα εἶνε τῇ ἀληθείᾳ λίαν παράδοξον, καὶ μόνη ἡ ἐν τῷ πραγματικῷ μεγέθει ἀνοικοδόμησις τοῦ ἀετώματος καὶ ἡ ἐν αὐτῷ κατάταξις τῶν εὑρεθέντων ἔργων, θέλει καταδείξει σαφῶς, τίς τῶν δύο ὑποθέσεων εἶνε ἡ ἀποδεκτέα (¹).

Αἱ τέσσαρες δ' αὗται μορφαὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ἀλλήλας ἡ μὲν Γ πρὸς τὴν Ν ἡ δὲ Β πρὸς τὴν Ξ. Αἱ Γ καὶ Ν μάλιστα εἶνε σχεδὸν αἱ αὐταί, διὰ τοῦτο καὶ περιγράφω μόνον τὴν κάλλιστα διατετηρημένην Ν. Φαλακρὸς γέρων κάθηται ἐστραμμένος πρὸς ἀριστεράν· ἔθεσε δὲ τὸν ἀριστερὸν πόδα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ στηρίζει τὸν δεξιὸν βραχίονα, ὅστις χρησιμεύει ὡς ἔρεισμα τῆς

ἱπποκόμοι δὴ καὶ οὗτοι τῷ Πέλοπι, καὶ α ὖ θ ι ς ὁ ἀετὸς κάτεισιν εἰς στενὸν κτλ.»

(¹) Ἐν Βερολίνῳ, ἔνθα τὰ προκείμενα ἔργα εἶνε οὕτω κατεταγμένα, πληροῦσι, καθὰ φαίνεται, ἅπαντα τὸν χῶρον. Τοῦτο συμπεραίνω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Treu ἀποδέχεται ἀδιστάκτως τὴν πρώτην ὑπόθεσιν, ἤτοι τὴν τοῦ Παυσανίου πλάνην. Ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ XXXII ἐκθέσει του, λέγει τὰ ἑξῆς: Am 13 März wurde der Kopf jenes knienden Mädchens vom Ostgiebel gefunden, welches Pausanias w u n d e r l i c h e r Weise für einen der Stallknechte genommen hat.

πωγονοφόφου κεφαλῆς. Καὶ ἡ στάσις αὕτη καὶ ἡ ἔκφρασις καὶ ἡ ὅλη ἐμφάνισις ἔχουσί τι τὸ ξένον καὶ ἀσύνηθες ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ. Ἐξ ἴσου δὲ πληκτικὴ καὶ ἰδιάζουσα εἶνε ἡ τοῦ ὀκλάζοντος παιδὸς (Ξ) στάσις. Κάθηται διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐπὶ τοῦ ὡς ὑπόστρωμα χρησιμεύοντος ἱματίου στηριζόμενος διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ὁ ἀριστερὸς ποῦς εἶνε ἀνυψωμένος μέχρι τοῦ ἀνωτέρω μέρους τοῦ στήθους, περὶ αὐτὸν δὲ κατέρχεται ὁ ὁμώνυμος βραχίων μέχρι τοῦ ἐδάφους οὕτως, ὥστε οἱ τῆς χειρὸς καὶ τοῦ ποδὸς δάκτυλοι ἅπτονται σχεδὸν ἀλλήλων. Τὸ κοράσιον δὲ (Β), τὸ τῷ ὀκλάζοντι παιδὶ ἀντιστοιχοῦν, εἶνε ἐνδεδυμένον ποδήρη χιτῶνα ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφὺν, καὶ κάθηται γονατίσαν διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ ἔχον τὸ δεξιὸν γόνυ ἀνυψωμένον. Τί εἶνε δὲ τὸ κοράσιον τοῦτο, ἐγχωρία τις νύμφη ([1]), ἡ νύμφη Ἀρέθουσα (Παυσ. V,7,2), θεραπαινὶς τῆς Στερόπης ἢ ἕτερόν τι, εἶνε ἄγνωστον.

Τελευταῖον δὲ τὸ ἀέτωμα στενοῦται καὶ τὸν ἑκατέρωθεν χῶρον πληροῦσιν οἱ δύο τῆς Ὀλυμπίας ποταμοί, Ἀλφειὸς καὶ Κλάδεος (Α καὶ Ο). Ἀμφότεροι κεῖνται ἐκτάδην, στηριζόμενοι ὁ μὲν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀγκῶνος. Ἡ διάκρισις δὲ τὶς εἶνε ὁ Κλάδεος καὶ τὶς ὁ Ἀλφειὸς εἶνε εὐχερής. Ὁ **Ο** ὢν ἔμπλεως νεανικῆς ῥώμης στηρίζεται συγχρόνως καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ στρέφει τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος, ἵνα ἀποβλέψῃ πρὸς τὸ κέντρον, οὕτως, ὥστε τὸ στῆθος στρέφει πρὸς τὴν βάσιν ἐν ᾧ τὸ κατώτερον τοῦ σώματος μέρος διαμένει ἐν τῇ προτέρᾳ θέσει. Ἡ στροφὴ καὶ ἡ στάσις αὕτη, τὰ μέλη

([1]) Καὶ ἔν τινι κρατῆρι ἐκ Ruvo, παριστῶντι τὸν τοῦ Πέλοπος μῦθον, εἰκονίζεται ἄνωθεν τοῦ Μυρτίλου γυνή τις, ἣν ὁ Παππασλιώτης (Ἴδ. Archäol. Ztg. 1853. Σελ. 42 καὶ 37) ἐκλαμβάνει ὡς τὴν ἐγχωρίαν νύμφην Ὀλυμπίαν (;)

τοῦ σώματος καὶ ἡ πρὸ βραχέος χρόνου εὑρεθεῖσα κεφαλὴ (1) καταδεικνύουσι τὸν νεανίαν, ἤτοι τὸν Κλάδεον, ὅστις ἔχει πρὸς τὸν εὔσαρκον Ἀλφειὸν, ὡς υἱὸς πρὸς πατέρα. Καὶ ὁ τελευταῖος στρέφει κατά τι τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ μέσον, ἀλλ᾽ οὔτε νεανικὴ περιέργεια κατέχει αὐτὸν οὔτε δύναται νὰ στραφῇ καὶ νὰ λάβῃ, ἣν ὁ Κλάδεος στάσιν, ὑπείκων πάντοτε τῷ ἰδίῳ ἑαυτοῦ βάρει. Πρὸς τούτοις δὲ ὁ μὲν Ἀλφειὸς ἔπρεπε νὰ κεῖται ἐν τῇ νοτίᾳ γωνίᾳ τοῦ ἀετώματος, ὁ δὲ Κλάδεος ἐν τῇ βορείᾳ, διότι ἐκεῖνος μὲν ῥέει πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, οὗτος δὲ ἐκβάλλει εἰς τὸν Ἀλφειὸν ῥέων ἐκ βορρᾶ. Καὶ ταῦτα μὲν ἔχουσι σαφῶς, προσκρούουσιν ὅμως εἰς τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Παυσανίου, καθ᾽ ὃν ὁ μὲν Κλάδεος εὑρίσκεται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Οἰνομάου ὁ δὲ Ἀλφειὸς πρὸς τὸ τοῦ Πέλοπος. Δυοῖν θἄτερον ἄρα, ἢ ὁ Παυσανίας συνέχεε τὰ ὀνόματα τῶν δύο ποταμῶν ἐκλαβὼν τὸν μὲν Κλάδεον ὡς τὸν Ἀλφειὸν καὶ τἀνάπαλιν, ἢ τὸ ἐν «δεξιᾷ τοῦ Διὸς» πρέπει νὰ ἐκληφθῇ οὐχὶ ἐκ μέρους τοῦ Διὸς ἀλλ᾽ ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιηγητοῦ, καθὰ ὁ Michaelis ἰσχυρίζεται(2). Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει τὸ ἡμέτερον διάγραμμα λαμβάνει τοιάνδε μεταβολήν.

Α . . . . . Κ Ι Θ Η Ζ . . . . . Ο

Ἀλλ᾽ ὅτι ὁ Οἰνόμαος (Η) πρέπει ἀναγκαίως νὰ τεθῇ ἐν δεξιᾷ τοῦ Διός, οὐχὶ ἐκ μέρους τοῦ θεατοῦ ἀλλ᾽ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Διός, τοῦτο κατεδείξαμεν ἀνωτέρω, χωρὶς νὰ ἀποβλέψωμεν καθόλου εἰς τὸν Παυσανίαν. Τοιαύτη ἄρα μεταβολὴ τοῦ διαγράμματος ἀντίκειται πρὸς αὐτὰ τὰ πράγματα, δι᾽ ὃ ἀπορριπτέα, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ τοῦ Michaelis ἰσχυ-

(1) Ἡ κεφαλὴ εὑρέθη κατὰ τὸν τελευταῖον Ἀπρίλιον. Ἴδ. Bericht XXXIII im D. Reichs Anz. 1879 N. 109.

(2) Ἴδ. Archäologische Zeitung XXXIV 1876. S. 163.

ρισμὸς ἔχει ὀρθῶς. Προοιμιαζόμενος ἔλεγον ὅτι καὶ αἱ μαρτυρίαι αὗται τῶν συγγραφέων πρέπει νὰ βασανίζωνται καὶ ἐξελέγχωνται ὑπὸ τοῦ δεδομένου, ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἐνταῦθα δὲ τὰ πράγματα εἶνε λίαν σαφῆ, καὶ ὁμιλοῦσι γλῶσσαν καθαρὰν καὶ εὔληπτον. Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ τὸν τοῦ **Michaelis** ἰσχυρισμὸν, ἵνα ἴδωμεν ἂν τοὐλάχιστον ἔχει ὀρθῶς.

Πλεῖστα παραδείγματα καταδεικνύουσιν ὄντως, ὅτι ὁ Παυσανίας, ὁσάκις λέγει «ἐν δεξιᾷ» ἢ «ἐν ἀριστερᾷ», χώρας, πόλεως, ποταμοῦ, ὄρους καὶ τῶν τοιούτων, ἀποβλέπει πάντοτε εἰς ἑαυτὸν, τουτέστιν εἰς τὸν περιηγητήν (1). Δικαιούμεθα ὅμως νὰ γενικεύσωμεν τὸν κανόνα τοῦτον, καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὁσάκις αἱ προκείμεναι ἐκφράσεις ἀναφέρονται πρὸς ἔργα τῆς Πλαστικῆς παριστῶντα μάλιστα θεοὺς, οἵτινες ὡς πρόσωπα ἔχουσι δεξιὰν καὶ ἀριστεράν; Μόνον ἓν παράδειγμα ἐδυνήθη νὰ προβάλῃ ὁ Michaelis πρὸς τοιαύτην τοῦ κανόνος γενίκευσιν.

Ὁ Παυσανίας ὁμιλῶν περὶ τῆς Ἀρτέμιδος τοῦ Πραξιτέλους ἐν Ἀντικύροις λέγει «ἔργον τῶν Πραξιτέλους, δᾷδα ἔχουσα τῇ δεξιᾷ καὶ ὑπὲρ τῶν ὤμων φαρέτραν· παρὰ δὲ αὐτὴν κύων ἐν ἀριστερᾷ» (X, 37, 1). Τὸ ἔργον τοῦτο εἰκονίζει νόμισμά τι τῶν Ἀντικυρέων, ἔνθα ἡ θεὰ φέρει φαρέτραν ὑπὲρ τῶν ὤμων καὶ κρατεῖ δᾷδα διὰ τῆς *ἀριστερᾶς*· ὄπισθεν δὲ τοῦ *ἀριστεροῦ* ποδὸς ὑπάρχει κύων (2).

---

(1) Τοῦτο παρετήρησε κυρίως πρῶτος ὁ ἄγγλος ἀρχαιολόγος Leake ἐν τῇ topogr. of Athens Σελ. 324. Ἴδε τὰ χωρία ἐν τῇ τοῦ Michaelis πραγματείᾳ· οἷον: τῶν Προπυλαίων ἐν δεξιᾷ Νίκης ἐστὶν ἀπτέρου ναός. Ἔστιν ἐν ἀριστερᾷ τῶν Προπυλαίων οἴκημα ἔχον γραφὰς (I, 22, 4 καὶ 6) κτλ.

(2) Εἶνε ἀπεικονισμένον ἐν τῇ τοῦ Michaelis πραγματείᾳ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεὰ κρατεῖ τὴν δᾷδα διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ ταύτης δὲ κρατεῖ τόξον, ὅπερ μᾶλλον τῇ ἀριστερᾷ ἁρμόζει, ἐντεῦθεν συμπεραίνει ὁ Michaelis ὅτι ὁ τὸ νόμισμα χαράξας ἀντέστρεψε τὸ ἔργον, καί, ἵνα ἔχωμεν πιστὴν εἰκόνα τοῦ πρωτοτύπου, πρέπει νὰ θέσωμεν τὴν δᾷδα ἐν τῇ δεξιᾷ, τὸ τόξον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, καὶ τὸν κῦνα ὄπισθεν τοῦ *δεξιοῦ* ποδός· ἄρα τὸ «κύων ἐν ἀριστερᾷ» ἐκληπτέον ἐκ μέρους τοῦ περιηγητοῦ.

Ὅτι ὁ τοῦ νομίσματος τεχνίτης ἀντέστρεψεν ὄντως τὴν θέσιν τῆς δᾳδὸς καὶ τοῦ τόξου, εἶνε καταφανές. Πῶς ὅμως ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι ἀντέστρεψε καὶ τὴν τοῦ κυνός; Ὁ τεχνίτης συνέχεεν ὁπωσδήποτε τὸ πρᾶγμα· ἐκ τῆς συγχύσεως δὲ ταύτης οὐδὲν σαφὲς συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν. Ἄλλως εἶνε γνωστὸν καὶ πλειστάκις ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ νομίσματα δὲν παρέχουσιν ἡμῖν πάντοτε πιστὴν ἀποτύπωσιν τῶν πρωτοτύπων, ἀλλὰ παριστῶσι διαφόρους μεταβολὰς καὶ παραλλαγάς, εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε ἐξ ἀγνοίας καὶ ἀδεξιότητος τοῦ τεχνίτου προερχομένας.

Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι οὐδὲν δικαιολογεῖ τὴν τοῦ κανόνος γενίκευσιν. Τοῦτο δὲ ἀναγνωρίζει πως καὶ αὐτὸς ὁ Michaelis συμπεραίνων οὕτως : «Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι *πιθανῶς* ὁ Οἰνόμαος μετὰ τῶν ἀκολούθων του (ἐν δεξιᾷ τοῦ Διὸς) κατεῖχε τὸ βόρειον μέρος τοῦ ἀετώματος, ὁ δὲ Πέλοψ μετὰ τῶν ἑαυτοῦ (τὰ εἰς ἀριστερὰν ἀπὸ τοῦ Διὸς) τὸ νότιον». Καὶ τότε μέν, ὅτε δὲν εἶχεν ἀνακαλυφθῇ εἰσέτι ὁ Πέλοψ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸν Οἰνόμαον ἐδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ καὶ ὡς Πέλοπα, ὥσπερ καὶ ἐγένετο, ἦτο δεδικαιολογημένος τοιοῦτος ἰσχυρισμός, σήμερον ὅμως ὅτε ἀμφότεροι οἱ ἀγωνισταὶ ἔχουσιν ἀνακαλυφθῇ καὶ ἡ θέσις αὐτῶν εἶνε σαφέστατα ὡρισμένη, ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἀποδεχθῇ τις ὅτι ὁ Παυσανίας συνέχεε τὰ τῶν ποταμῶν ὀνόματα. Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, καθότι

ὀλίγα εἶνε τὰ τοὺς ποταμοὺς τούτους διακρίνοντα γνωρίσματα, μεγάλη δὲ ἦτο ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ θεατοῦ μέχρι τῆς ἐν τῷ ἀετώματι θέσεως αὐτῶν.

Περατώσας οὕτω τὴν διάταξιν τῶν προκειμένων ἔργων, μεταβαίνω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παριστωμένης πράξεως.

III

Ἐλθὼν ἐκ Φρυγίας ὁ Πέλοψ εἰς Πισάτιδα, ᾐτήσατο τὴν χεῖρα τῆς Ἱπποδαμείας καὶ ἀνέλαβεν οὕτως τὸν πρὸς τὸν Οἰνόμαον ἀγῶνα, ἔνθα, δελεάσας τὸν Μυρτίλον, κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τὸν τέως ἀήττητον βασιλέα, καθ'ὃν χρόνον, περὶ τὸ τέλος τοῦ σταδίου, ἔμελλε νὰ νικηθῇ καὶ ἐξακοντισθῇ ὑπὸ τούτου (1). Ἐγίνετο δὲ ἡ μεταξὺ Οἰνομάου καὶ τῶν μνηστήρων ἁρματοδρομία ὡς ἑξῆς: Ἐν ᾧ ὁ μνηστὴρ ἐπιβαίνων τοῦ ἅρματος ἀνεχώρει, ὁ Οἰνόμαος ἔθυε κριὸν τῷ Ἀρείῳ Διῒ καὶ μετὰ τὴν θυσίαν ἐπέβαινε τοῦ ἅρματος καὶ κατεδίωκε τὸν ἤδη ἀναχωρήσαντα (2). Τοιοῦτος εἶνε ἐν ὀλίγοις ὁ περὶ τὸν Οἰνόμαον καὶ τὸν Πέλοπα μῦθος, ὃν παρέστησε πολλαχοῦ ἡ τέχνη, ἐπὶ ἀγγείων καὶ ἐν ἀναγλύφοις (3). Τὴν ὑπὸ τοῦ Οἰνομάου δὲ προσφορὰν τῆς θυσίας

(1) Παυσ. VI, 21, 7—11. V, 10,6. V, 14,6, V, 17,4 καὶ VIII, 14,10. — Hyg. fab. 84.

(2) Παυσ. V, 14, 6. Hyg. fab. 84. Ἴδ. καὶ κρατῆρα ἐξ Ἁγίας Ἀγάθης ἐν σημ. 3,2).

(3) Τὰ κυριώτερα τούτων εἰσὶ τὰ ἑξῆς·

1) Ἀμφορεὺς ἐκ Ruvo ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ (a catalogue of the vases in the Brit. Mus. II n. 1429), ἀπεικονισμένος ἐν Annali 1840 (XII) tav. N. — Ritschl Kl. philol. Schriften I, Taf. 2. — Arch. Zeitg. 1853 (XI) Taf. 54,1.

2) Κρατὴρ ἐξ Ἁγίας Ἀγάθης de Goti, ἐν τῷ ἐθνικῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως (Heydemann, Vasensammlung d. Mus. Naz. N°

ἐνόμισάν τινες (1), ὅτι παρέστησε καὶ ὁ Παιώνιος ἐν τῷ προκειμένῳ ἀετώματι. Ἡ εἰκασία ὅμως αὕτη κατεδείχθη νῦν ἐσφαλμένη, καθότι ὁ Οἰνόμαος ὄχι μόνον ἔχει στάσιν μὴ ἁρμόζουσαν πρὸς προσφορὰν θυσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν δεξιάν, δι' ἧς θὰ ἐτέλει τὴν θυσίαν ταύτην, ἔχει ἐστηριγμένην ἐπὶ τοῦ γόμφου.

Ἁπλῆ σύγκρισις τῶν μνημονευθέντων ἔργων, ἔνθα ὁ μῦθος εἰκονίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πιστῶς, πρὸς τὸ ἡμέτερον σύνταγμα πείθει ἡμᾶς ὅτι ἐν τῷ τελευταίῳ ὁ μῦθος δὲν παρίσταται ἐν τῇ πραγματικότητί του. Ὄχι μόνον ὁ Πέλοψ δὲν φέρει τὸν συνήθη ἀσιανὸν ἱματισμὸν (2), ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη διάταξις καταδεικνύει ὅτι ὁ

2200) ἀπεικονισμένος ἐν Dubois-Maisonneure introd. à l'étude des vases dl. 30. — Ἴδε πρὸς τούτοις Inghirami mon. Etruschi Ser. V tav. 15 καὶ Arch. Zeitg. 1853 (XI) Taf. 55. Ἐν τῷ ἀγγείῳ τούτῳ εἰκονίζεται ὁ τοῦ Πέλοπος μῦθος λαμπρότατα. Ὁ Οἰνόμαος ἀσχολεῖται περὶ τὴν θυσίαν τοῦ κριοῦ, ἐν ᾧ ὁ Πέλοψ ἐπιβὰς τεθρίππου ἅρματος μετὰ τῆς Ἱπποδαμείας ἀναχωρεῖ. Τὸ ἅρμα δὲ τοῦ Οἰνομάου ἐφ' οὗ ἵσταται ὁ Μυρτίλος, εἶνε ἕτοιμον πρὸς ἀπέλευσιν ἅμα τῇ τελέσει τῆς θυσίας.

3) Ἀμφορεὺς εὑρισκόμενος ἐν Λονδίνῳ ἐν τῷ Soane-Museum, περιγραφεὶς ὑπὸ Conze ἐν τῇ Arch. Zeitung 1864 (XXII) S.165.

4) Ἀνάγλυφον Σαρκοφάγου ἐν Ῥώμῃ ἐν τῇ Villa Mattei, ἀπεικονισμένον ἐν Annali 1858 (XXX) tav. K. — Ritschl Kl. philol. Schriften Taf. 4

Ἴδε καὶ Φιλοστράτου εἰκόνας 1,17 καὶ Φιλοστράτου τοῦ νεωτέρου 9.

(1) Ἴδε Petersen: die Kunst des Phidias Σ. 343 κ. ε. πρὸς τούτοις Παπασλιώτου ἐν Arch. Zeitg. 1853 Σ. 42 κ. ε. Παραβλ. καὶ Welcker's Alte Denkmäler I S. 180 κ. ἑ.

(2) ὃν φέρει ἐπὶ τῶν μνημονευθέντων ἀγγείων· φέρει δὲ καὶ πῖλον φρύγιον καὶ ἕνεκα τούτου συγχέεται πρὸς τὸν Πάριν οὕτως, ὥστε ἔν τισι περιστάσεσι δυσκόλως δύναταί τις νὰ διακρίνῃ αὐτούς.

ἀγὼν γίνεται ἐνταῦθα, ὅπως ἐτελοῦντο ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ τοῦ ἅρματος ἀγῶνες κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ὁ Παιώνιος ἄρα ἐποίησεν ἀναχρονισμὸν καὶ μετήνεγκε τὸν ἀγῶνα ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, θελήσας οὕτω νὰ ἀπεικονίσῃ ἐν τῇ πραγματικότητί του τὸν σπουδαιότερον τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, τὸ ἅρμα.

Ἡ τῶν νέων σωματικὴ ἐξάσκησις ἦτο τὸ πρώτιστον μέλημα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων· διότι ὄχι μόνον ἐμορφοῦντο οὕτως ἱκανοὶ καὶ ῥωμαλέοι ἄνδρες, πρόθυμοι νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ τοὺς θεσμοὺς αὐτῆς κατὰ πάσης ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ σώματα αὐτὰ διεπλάσσοντο κανονικῶς καὶ ἱκανοποιεῖτο οὕτως τὸ τοῦ καλοῦ συναίσθημα, ὅπερ διέκρινε τὸν Ἕλληνα. Διὰ τοῦτο ἡ Ὀλυμπία, ἔνθα οἱ θεοὶ αὐτοὶ πρῶτοι ἠγωνίσαντο, ἐγένετο λίαν ἐνωρὶς τὸ κέντρον τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ ἀνώτατον, οὕτως εἰπεῖν, καθίδρυμα, ὅπερ ἀπένειμε τῇ σωματικῇ ῥώμῃ τὸν ἐπίφθονον στέφανον. Τότε ὁ θεῖος τῆς Βοιωτίας ἀοιδὸς ἔψαλλε τὰς ἀθανάτους αὐτοῦ ᾠδάς, ἐν ᾧ ἡ τέχνη ἐτίμα διὰ μνημείων τοὺς εὐδαίμονας θνητούς, οὓς ἐκόσμησέ ποτε ὁ κότινος. Ἐτελοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν αὐτοῦ τοῦ Διός, οὗ τινος ὁ ναὸς ἵστατο ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐν τῇ Ἄλτει ἱερῶν οἰκοδομημάτων καὶ προεῖχε τούτων κατά τε τὴν θέσιν, τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Ζεὺς ἐξεῖχε καὶ διεκρίνετο ἐν Ὀλύμπῳ ἐν τῷ μέσῳ τῶν περὶ αὐτὸν συνερχομένων θεῶν. Ὁ ἐκ Μένδης ἄρα καλλιτέχνης δὲν ἐδύνατο νὰ ποιήσηται λαμπροτέραν ἐκλογήν, ἁρμόζουσαν καὶ τῷ ναῷ αὐτῷ καὶ τῇ σπουδαιότητι τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ἢ παριστῶν ἐν τῷ τιμιωτάτῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ μέρει, ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι, τὸν τοῦ Οἰνομάου καὶ τοῦ Πέλοπος ἀγῶνα, ἔνθα σὺν τοῖς ἄλλοις ἐδύνατο, καὶ ὤφειλε μάλιστα νὰ παραστήσῃ καὶ τὸν Δία, ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς ἀγῶνας σχέσεως

αὐτοῦ. Παρίστησι δὲ τὸ σύνταγμα τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἀμφότεροι οἱ ἥρωες ἐν συνοδείᾳ τῶν φιλτάτων καὶ θεραπόντων αὐτῶν ὀμνύουσιν ἐνώπιον τοῦ Διὸς τὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος νενομισμένον ὅρκον (1). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πέλοψ ἵσταται περίφροντις καὶ τεταραγμένον ἔχων τὸ βλέμμα, ἀναλογιζόμενος ὅτι διὰ δόλου καὶ προδοσίας θέλει νικήσει τὸν ἀνταγωνιστὴν καί ἰσχυρὸν αἰσθανόμενος τὸν τοῦ συνειδότος ἔλεγχον. Τοῦ ὅρκου δὲ τελεσθέντος, θὰ ἐπιβῶσι τῶν ἁρμάτων καὶ θὰ ἄρξηται παρευθὺς ὁ ἀγών. Τοῦτο δὲ δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν τοῦ Παυσανίου περιγραφὴν «ἔστιν ἔμπροσθεν Πέλοπος ἡ πρὸς Οἰνόμαον τῶν ἵππων ἅμιλλα ἔτι μέλλουσα, καὶ τὸ ἔργον τοῦ δρόμου παρὰ ἀμφοτέρων *ἐν παρασκευῇ*.» Ἐκ τῆς ῥήσεως ταύτης ἐδύνατό τις ἴσως νὰ ὑποθέσῃ ὅτι οἱ ἀγωνισταὶ ἵστανται ἐν τῇ θέσει των καὶ περιμένουσι τὸ πρὸς ἄφεσιν σημεῖον. Τοῦτο ὅμως εἶνε ἀδύνατον, διότι οὔτε οἱ ἡνίοχοι ἵστανται ἐπὶ τῶν ἁρμάτων, οὔτε ὁ Οἰνόμαος καὶ ὁ Πέλοψ περιμένουσι σύνθημά τι πρὸς ἀπέλευσιν, ἀλλὰ τουναντίον τηροῦσι στάσιν ἐμφαίνουσαν ἀπόλυτον ἠρεμίαν.

Μεταβαίνω νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας τῶν προκειμένων ἔργων.

IV

Τὸ στήριγμα καὶ ἡ βάσις τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ εἶνε ὁ σκελετός. Ἐντεῦθεν ἐκφύονται τὰ νεῦρα, ἅπερ εἰσέρχονται καὶ διακλαδοῦνται εἰς τὴν τὸν σκελετὸν περιβάλλουσαν σάρκα. Τὰ νεῦρα δὲ ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τῶν μυῶν συστέλλουσι καὶ διαστέλλουσιν αὐτοὺς καὶ οὕτω παράγεται

(1) Παυσ. V, 24, 9.

ἡ κίνησις, ἥτις ὁρμᾶται ἐκ τοῦ σκελετοῦ καὶ προχωρεῖ μέχρι τῆς ἐπιφανείας, μέχρι τοῦ δέρματος. Τὴν διάπλασιν δὲ τοῦ σκελετοῦ ὡς ὀργανικοῦ σώματος ἰσχυρῶς συνδεδεμένου, ὡς βάσιν τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τοῖς Αἰγιναίοις ἀγάλμασιν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν τῆς σαρκός, ἣν διέπλασε καὶ ἐπεξειργάσατο πρῶτος ὁ Φειδίας, ἀποβλέψας ἐπισταμένως εἰς τὴν ἀναλογίαν αὐτῆς πρὸς τὸν σκελετόν, εἰς τὰ διάφορα συστατικὰ μέρη καὶ εἰς αὐτὸ τὸ δέρμα, ὅπερ κατέστησε διαφανές, οὕτως εἰπεῖν, κάλυμμα, δι' οὗ διορᾷ τις τὸν ὅλον ζωϊκὸν ὀργανισμὸν ἐκ τῶν ἐνδοτάτων μέχρι τῆς ἐπιφανείας. Ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Παρθενῶνος, πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος, ὀστᾶ, μῦς, λῖπος, δέρμα, εἶνε ἐν ἁρμονίᾳ καὶ πληροῦνται ὀργανικῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν *πλαστικὴν* διαμόρφωσιν, ἥτις τὰ τοῦ Φειδίου ἔργα κατ' ἐξοχὴν διακρίνει. Ταύτης ὅμως στεροῦνται ἐντελῶς τὰ ἔργα τοῦ Παιωνίου, καθὰ ὁ πολὺς Brunn μετ' ἰδιαζούσης ὀξυνοίας παρετήρησεν (¹). Οὐδαμοῦ παρουσιάζεται ὁ σκελετὸς ὡς ὅλον ἰσχυρῶς συνδεδεμένον, οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ Οἰνομάῳ καὶ Πέλοπι, οἵτινες ἵστανται καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἔπρεπε νὰ εἶνε τοσοῦτον κεχαλαρωμένοι. Ἡ Στερόπη καὶ Ἱπποδάμεια ἵστανται ὡς κίονες οὐδὲν σημεῖον ζωῆς καὶ ἐνεργείας ἐμφαίνουσαι. Ὁ ὀκλάζων παῖς ἔχει

(¹) Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνακαλυφθέντων ἔργων ὡμίλησεν ὁ Brunn ἐν ταῖς κατὰ τὴν 13 Ἰανουαρίου 1877 καὶ 4 Μαΐου 1878 συνεδριάσεσι τῆς ἐν Μονάχῳ Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν. Ἴδε Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen Classe der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften Bd. I. Heft I. von 1877 καὶ Bd. I. Heft 4 von 1878. Αἱ διατριβαὶ αὗται ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν ἰδιαιτέροις τεύχεσιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Die Sculpturen von Olympia von H. Brunn. München 1877 καὶ 1878. Εἶχεν δὲ ἀνακαλυφθῇ τότε μόνον αἱ μορφαὶ Α, Ε, Η, Ν, Ξ καὶ Ο.

στάσιν ὅλως χαλαρὰν καὶ διακρίνεται πρὸ πάντων ἐπὶ ἰσχνότητι καὶ χαυνότητι, οὐδὲ θὰ ἐδύνατο ἄνευ πολλοῦ πόνου νὰ διαταράξῃ τὴν ἡσυχίαν του καὶ νὰ ἐγερθῇ. Ὁ Κλάδεος δεικνύει μὲν εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦ σώματος μέρος ἰσχὺν καὶ ἐνέργειάν τινα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δυσχεραίνει νὰ ἐκτοπισθῇ καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ, ἣν ἔχει θέσιν. Ἔτι χείρω πάσχει ὁ Ἀλφειὸς μετὰ δυσκολίας καὶ αὐτὴν τὴν κεφαλὴν στρέφων. Ἡ σὰρξ δὲ καὶ οἱ μῦς στεροῦνται πάσης ἐλαστικότητος· τὸ δέρμα εἶνε ἰσοπαχὲς καὶ οὐδεμίαν διαφορὰν δεικνύει ἐν τοῖς διαφόροις τοῦ σώματος μέλεσι, ὥστε δὲν πιστεύει τις ὅτι καλύπτει μῦς καὶ σάρκας πλήρεις αἵματος καὶ ζωῆς· τὸ καλυπτόμενον εἶνε μάρμαρον, ὅπερ μόνον ὄψιν ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ ἔχει. Ἡ ἐπιφάνεια τέλος παρέχει μεγάλα ἐπίπεδα· μικραὶ δὲ καὶ ἀβαθεῖς γραμμαὶ δεικνύουσι τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ σώματος μέλη, ὥσπερ ἐν τῷ Διῒ καὶ μάλιστα τῷ Οἰνομάῳ· καὶ ναὶ μὲν τὸ στῆθος τοῦ Κλαδέου δεικνύει περισσοτέρας μορφὰς καὶ εἶνε ἐπιμελέστερον καὶ φυσικώτερον ἐπεξειργασμένον, ἀλλὰ τοῦτο προέρχεται, καθὰ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ **Brunn**, μόνον ἐκ τῆς ἰδιαζούσης θέσεως καὶ ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ στροφῆς, οὐχὶ δὲ ἐξ ἰδιαιτέρας τινὸς ἐργασίας εἴτε τάσεως πρὸς τοιοῦτόν τι. Μετὰ ἐπιμελείας δὲ ἀποφεύγει ὁ τεχνίτης πᾶσαν ὀξεῖαν γραμμὴν καὶ ὀξεῖαν ἐν γένει ἐργασίαν· αὗται αἱ τῶν δακτύλων ἀρθρώσεις, ὁ πώγων, ἡ ῥίς, ἅπαντα τὰ ὀξέα μέλη τοῦ σώματος, δὲν δεικνύουσι τὴν φυσικὴν ὀξύτητα ἀλλ' εἶνε μᾶλλον στρογγύλα. Τοιαύτη δὲ ἐργασία διακρίνει πρὸ πάντων τὰ πρόσωπα καὶ ἰδίως τὸ τοῦ φαλακροῦ γέροντος (καὶ ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ εὐήθης ἔκφρασις τῆς παραδόξου ταύτης μορφῆς) καὶ τὸ τοῦ Κλαδέου. Ἐν ὀλίγαις λέξεσιν, ἡ ὅλη μορφὴ διακρίνεται ἐπὶ χαλαρότητι καὶ ἀσαφείᾳ.

Ἂς ἐξετάσωμεν τώρα τὸν ἱματισμόν.

Ἀφ' οὗ ἔργον τῆς πλαστικῆς εἶνε ἡ ἀπὸ τῶν ἐνδοτάτων

μέχρι τῆς ἐπιφανείας παράστασις τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ μετὰ τῆς δυνατῆς διακρίσεως τῶν συνιστώντων αὐτὸν μελῶν, ἕπεται ὅτι τὸ ἱμάτιον ἐκεῖ ἔνθα ἅπτεται τοῦ σώματος δὲν πρέπει νὰ παραβλάπτῃ ἃ καλύπτει μέλη· ἀλλ' ὅπου δὲν ἅπτεται τοῦ σώματος, ὑπεῖκον εἰς τὸ ἴδιον βάρος καταπίπτει καὶ οὕτω σχηματίζει διαφόρους πτυχάς. Ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Παρθενῶνος αἱ πτυχαὶ δὲν ἔχουσι τὸ τεχνικὸν καὶ κανονικὸν ἐκεῖνο σχῆμα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, οὐδ' εἶνε τυχαῖαι, ἀλλ' ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἱματίου, ἐκ τοῦ ὑφάσματος καὶ τοῦ βάρους αὐτοῦ, ἐκ τοῦ μέλους τοῦ σώματος, ὅθεν καταπίπτει, καὶ ἐκ τῆς στάσεως τοῦ προσώπου, ἐκ τῆς ἠρεμίας καὶ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μείζονος ὁρμῆς καὶ κινήσεως αὐτοῦ. Ἐπικρατεῖ ἄρα στενὴ ἀλληλεπίδρασις, ἥτις συνηνωμένη μετὰ ὑψίστης καλλιτεχνικῆς ἱκανότητος καὶ ἐμπνεύσεως ἀποδιώκει πᾶν ἐπουσιῶδες καὶ τυχαῖον, καὶ οὕτω καθαίρουσα πᾶσαν μορφὴν δίδει αὐτῇ ἰδανικὸν τύπον. Ὅλως τοὐναντίον ὅμως συμβαίνει ἐν τοῖς τοῦ Παιωνίου ἔργοις. Τὰ ἱμάτια κεῖνται καὶ πίπτουσιν οὐχὶ ὅπως *ἔπρεπε* ἀλλ' ὅπως *ἔτυχε*· ποῦ μὲν καθιστῶσι δυσδιάκριτα ἃ καλύπτουσι μέλη τοῦ σώματος, ποῦ δὲ ἐφάπτονται τούτου ἀποτελοῦντα συμπαγές τι ὅλον μετ' αὐτοῦ οὕτως, ὥστε μόνον διὰ χρωματισμοῦ καθίσταντο εὐδιάκριτα. Αἱ πτυχαὶ δὲ δὲν ἀκολουθοῦσι οὐδένα νόμον, ἀλλ' εἶνε ὅλως τυχαῖαι καὶ μόνον λόγον ὑπάρξεως ἔχουσιν ὅτι ἕκαστον ἱμάτιον σχηματίζει πτυχάς. Ἡ Στερόπη καὶ ἡ Ἱπποδάμεια δεικνύουσι μὲν παραλλήλους καὶ κανονικὰς πτυχάς, ἀναπολούσας πως τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην, ἀλλὰ τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀνάγκης, διότι τὸ ἱμάτιον βαίνει ἄνωθεν ἕως κάτω καὶ διότι ἵστανται. Πανταχοῦ δὲ καθορᾷ τις τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας καὶ τὴν ἔλλειψιν ὀξέων γραμμῶν, ἅπερ καὶ ἐν τοῖς γυμνοῖς τοῦ σώματος μέλεσι παρετηρήσαμεν.

Ἐλλείπει ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀλληλεπίδρασις, ἡ συνάφεια

τῶν καθέκαστα πρὸς τὸ ὅλον, καὶ ἡ ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω *πλαστικὴ* διάπλασις.

Ἐὰν δὲ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ ὅλον τῆς μορφῆς ἑκάστου προσώπου καὶ κυρίως τοῦ ὀκλάζοντος παιδὸς, τῶν γερόντων καὶ τῶν ποταμῶν ἐκπληττόμεθα ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ αὐτῶν φυσικότητι. Πόσον ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐν τῷ Παρθενῶνι. Καὶ ἐκεῖ αἱ τῶν προσώπων στάσεις εἶνε φυσικαί, μάλιστα ἡ τοῦ λεγομένου Θησέως καὶ αἱ τῶν δύο ἀδελφῶν, κεκαθαρμέναι ὅμως παντὸς κοινοῦ καὶ τυχαίου, καὶ διὰ τοῦτο ὑποδείγματα ὑψίστης καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως. Ἡ κάθαρσις ὅμως αὕτη εἶνε ἄγνωστος ἐν τοῖς τοῦ Παιωνίου ἔργοις. Ὁ τεχνίτης παρέλαβεν ἐνταῦθα τὰ πρόσωπά του ἐκ τοῦ πλήθους· ἀδιακρίτως καὶ ὡς ἔτυχε, χωρίς ποτε νὰ ἐξετάσῃ ἂν αἱ μορφαὶ αὐτῶν εἶνε κοιναὶ καὶ τυχαῖαι ἢ ὄχι, ἂν εἶνε εὐγενεῖς ἢ ἀγενεῖς, ἂν ἁρμόζουσι τοῖς προσώποις, ἅπερ ἔμελλε νὰ ἀπεικονίσῃ ἢ ὄχι, χωρὶς νὰ προσπαθήσῃ νὰ δώσῃ ἑκάστῳ τὸ προσῆκον ἀξίωμα, ἀξίωμα ὅπερ θαυμάζομεν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μᾶλλον ἀμελῶς κειμένην μορφὴν τοῦ Παρθενῶνος, τὸν Κηφισόν.

Τὰ προκείμενα ἄρα ἔργα τὰ ἐπὶ γυμνῇ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς καθάρσεως φυσικότητι διακρινόμενα στεροῦνται ἐν γένει πλαστικῆς διαμορφώσεως. Ὁ τεχνίτης δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἀλλ' εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο δὲ κατέλιπε καὶ τὰ ὀπίσθια μέρη ὅλως ἀκατέργαστα. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσε τὸν κύριον σκοπὸν τῆς πλαστικῆς, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ παραγάγῃ, ὅ τι ὁ ζωγράφος διὰ τοῦ χρώματος, τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ φωτός. Τὸ τύμπανον τοῦ ναοῦ μετεχειρίσατο ὡς βάσιν· ἀντὶ δὲ νὰ ἀποτυπώσῃ διὰ χρωμάτων ἐπ' αὐτοῦ τὰ πρόσωπά του, ἔπλασεν αὐτὰ ἐν εἴδει ἀναγλύφων καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀναγλύφου παραμελήσας, διότι καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἐξειργάσατο, ὡς ἡ ζωγραφικὴ ἀπή-

τει, καὶ πολλὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ τῶν ἱματίων διὰ χρωμάτων ἐπέχρισε. Τοιαύτη δὲ τέχνη δὲν ἔχει τι τὸ ἄτοπον ἐνταῦθα, διότι δὲν εἶνε ἐλευθέρα ἀλλὰ κοσμηματικὴ καὶ ὡς τοιαύτη ἔπρεπε νὰ συμβαδίζῃ μετὰ τῆς ζωγραφικῆς, ἥτις ὡς κοσμηματικὴ τέχνη ἔχει πάντως τὰ πρωτεῖα.

Τούτων τεθέντων ἐρωτῶμεν τώρα, ποῦ καταταχτέος ὁ Παιώνιος; ἐν τῇ Πελοποννησιακῇ Σχολῇ, ὅπως ὁ Urlich νομίζει (1); Ἀλλ' ἡ τάσις τῆς Σχολῆς ταύτης εἶνε ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν τοῦ Παιωνίου. Ἡ τότε Πελοποννησιακὴ Σχολὴ ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὴν διάπλασιν αὐτοῦ τοῦ σκελετοῦ, παρημέλει δὲ καὶ ἀνίκανος ἦτο νὰ ἐπεξεργάζηται τὸ ἐξωτερικόν, ὅπερ ἐπὶ ὀξύτητι καὶ ἐλλείψει φυσικότητος καὶ χάριτος διεκρίνετο. Ἐν τῇ Ἀττικῇ Σχολῇ, τουτέστι τῇ Σχολῇ τοῦ Φειδίου (2) ; Ἀλλ' ἡ γενομένη ἀνάλυσις κατέδειξεν, ὅτι οὐδ'ἐλαχίστην συγγένειαν ἔχουσι τὰ προκείμενα ἔργα πρὸς τὰ τῆς Σχολῆς ταύτης, ἥτις συνήνου τὴν τῆς Πελοποννησιακῆς Σχολῆς καὶ τὴν Παιωνίου τάσιν, ἀπέβλεπε δηλ. εἴς τε τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν, καὶ διαπλάσσουσα ἀμφότερα προσηκόντως

---

(1) Ἴδε περίληψιν ἀγορεύσεώς τινος τοῦ Urlich ἐν τῇ Allg.Zeitg. von 29 December 1876 N. 364 S. 5570.

(2) Οἱ τὰς ἀνασκαφὰς διευθύνοντες Γερμανοὶ ἐξέλαβον ἀνέκαθεν τὸν Παιώνιον ὡς μαθητὴν τοῦ Φειδίου ἢ ὡς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐργαζόμενον. Καὶ παρατηροῦσι μὲν τὴν ἀπροσδόκητον, οὕτως εἰπεῖν,διαφορὰν τοῦ ῥυθμοῦ, πειρῶνται ὅμως πάντοτε νὰ δικαιολογῶσι τὸ φαινόμενον τοῦτο ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ Παιώνιος μόνον ἐσχεδίασε τὰ προκείμενα ἔργα, ὑποδεέστεροι δὲ τεχνῖται ἐξετέλεσαν τὸ σχεδιογράφημα. Τοῦτο ὅμως ἐδικαιοῦτό τις ἴσως νὰ ἰσχυρισθῇ, ἂν τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργα διέφερον ἀλλήλων κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας καὶ δὲν ἐφαίνοντο ὄντα ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου.

ἐπέθεσεν οὕτω εἰς τὰ ἔργα της τὴν σφραγῖδα τοῦ καλλιτεχνικῶς τελείου.

Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ Παιωνίου ἀναπολεῖ ἡμῖν ἐν πολλοῖς τὰ γνωρίσματα καὶ τὴν τάσιν τῆς Ἀσιατικῆς καὶ ἰδίως τῆς Ἀσσυριακῆς Πλαστικῆς, ἥτις οὖσα κοσμηματικὴ ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν προσώπων καὶ διέπλασσε ταύτας ἐπὶ τὸ μαλακώτερον, ὑπερβαίνουσα καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ὁ Παιώνιος κατάγεται ἐκ Μένδης, τουτέστιν ἐκ τῆς βορείας Ἑλλάδος, ἥτις ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως θὰ διετέλει ἐν μεγάλῃ ἐπιμιξίᾳ μετὰ τῆς Ἀσίας. (1) Ἐν τῇ βορείᾳ δὲ Ἑλλάδι ἐκαλλιεργεῖτο ἡ τέχνη, διότι ἐπιφανεῖς τεχνῖται ἀνεφάνησαν καὶ ἤκμαζον ἐκεῖ, ὁ Ἀγλαοφῶν καὶ ὁ διαπρεπὴς υἱὸς αὐτοῦ Πολύγνωτος, ὅστις καὶ πλάστης συγχρόνως ἦτο, ὁ τοῦ Ζεύξιδος διδάσκαλος Νησεὺς καὶ ἄλλοι. Μήπως ἄρα ἐπέδρασεν ἡ ἀσιατικὴ τέχνη ἐπὶ τῆς ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι ἐγχωρίας τέχνης, ἢ, ὁπωσδήποτε, μήπως ἡ ἐνταῦθα τέχνη εἶχε γνωρίσματα τοιαῦτα, οἷα διακρίνουσι τὰ ἔργα τοῦ Παιωνίου; Τὸ ἀπόρημα τοῦτο λύει ἡμῖν ὁ **Brunn.**

Δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν, ὁ **Brunn** συγγράφων καὶ διδάσκων ὡμίλει περὶ τῆς ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι τέχνης καὶ εὕρισκεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ὡρισμένη τις Σχολή, ἐν ᾗ ἀποβλέπων εἰς τὰς ἐν Λούβρῳ μετόπας τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ, κατέλεγε καὶ τὸν Παιώνιον (2)

(1) Ἴδε τὴν περιγραφὴν Ἡροδότου (VII, 118—120) περὶ τῆς τῷ Ξέρξῃ γενομένης ξενίας ἐν Θάσῳ, ἔνθα τὸ πᾶν ὄζει ἀσιατικῆς μεγαλοπρεπείας καὶ πολυτελείας.

(2) Τὸν ἀναγνώστην παραπέμπω ἐν τῷ: **Sitzungsberichte der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften Bd. I. Heft 3 von 1876.** Παραβλητέα δὲ καὶ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα διατριβή: **Die Sculpturen von Olympia 1867, S. 10.**

Ἐξετάζων δηλ. νομίσματα καὶ ἀνάγλυφά τινα ([1]) ἐκ τῆς βορείας Ἑλλάδος κατεδείκνυε σαφῶς ὅτι ὑπῆρχεν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις σχολὴ ἔχουσα γνωρίσματα τοιαῦτα, οἷα παρατηροῦμεν σήμερον ἐναργῶς ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, καὶ ἅπερ ἐξεθήκαμεν ἤδη ἀνωτέρω ([2]).

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ἀφ' οὗ ὁ Παιώνιος ἐργαζό-

([1]) Τὰ ἐξετασθέντα ἀνάγλυφα εἶνε τὰ ἑξῆς

1) Τεμάχιον ἐπιταφίου στήλης (κεφαλὴ νεανίου) ἐξ Ἀβδήρων (Schöne: griech. Bel. T. 29, 123). Μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν κεφαλὴν ταύτην ἔχει καὶ κεφαλὴ Ἑρμοῦ ἐπὶ νομισμάτων τῆς Αἴνου (ἴδε Imhoof—Blumer Choix de monn. I, 4).

2) Ἀνάγλυφον ἐκ Φαρσάλου εὑρισκόμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου (ἴδ. Heuzey Mission scientif. en Macedoine pl. 23 ; Journal des Savans 1868, p. 380).

3) Ἐπιτάφιος στήλη ἐκ Θεσσαλονίκης εὑρισκομένη ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσείῳ καὶ παριστῶσα νεανίαν πολεμιστήν.

4) Ἐπιτάφιον ἀνάγλυφον ἐκ Θάσου εὑρισκόμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου (ἴδ. Ann. d. Inst. 1872, tav. L.

([2]) Πρό τινων μηνῶν ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Edinburgh Review (the discoveries at Olympia 1879, n. 305) μικρὰ διατριβὴ περὶ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν, ἐν ᾗ ὁ συγγραφεὺς (ὁ Newton) δὲν ἀποδέχεται τὰς περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος θεωρίας καὶ παρατηρήσεις τοῦ Brunn· διότι, λέγει, ἡ ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι Σχολή, ἧς τὴν ὕπαρξιν προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὁ Brunn, δὲν εἶνε καταφανής. Νομίζω ὅτι ἐπισταμένη μελέτη τῆς τοῦ Brunn πραγματείας δὲν θὰ καταλείπει τῷ ἀναγνώστῃ ἀμφιβολίας περὶ τοῦ πράγματος. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὄντως ἡ ὕπαρξις τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος Σχολῆς εἶνε ἀμφίβολος, δικαιοῦταί τις νὰ μὴ ἀποδεχθῇ ἕνεκα τούτου τὰς ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος παρατηρήσεις, χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα, νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα αὐτὰς καὶ οὕτω νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἶνε ἀνυπόστατοι καὶ ἐσφαλμέναι ; Ὁ Παιώνιος δύναται νὰ ἔχῃ καὶ ὅλως ἰδιάζοντα τρόπον ἐργασίας, δύναται νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς Σχολήν τινα, ἣν ἡμεῖς, ἕνεκα ἐλλείψεως μνημείων ἢ τοὐλάχιστον ἀρ-

μενος ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐτήρησε πιστῶς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ὃν ἐδιδάχθη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι, οὐδ' ἐξελέγχεταί που διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τοῦ Φειδίου Σχολῆς, ἀναγκαίως θὰ μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν, καὶ θὰ ἐπέρανεν ἢ θὰ ἤρξατο τοὐλάχιστον τῶν ἐργασιῶν του πρὸ τῆς ἐκεῖ μεταβάσεως τοῦ Φειδίου, ἤτοι πρὸ ἢ περὶ τὴν Ὀλυμπιάδα 85,3. (= 438 π.χ.) ([1]).

Μεταβαίνω νῦν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου.

κτῶν μνημείων, δὲν γνωρίζομεν. Διὰ νὰ ἀναιρέσῃ τις τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Brunn πρέπει νὰ στηριχθῇ ὑπ' αὐτῶν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν μνημείων τῆς τέχνης, ὅπερ μέχρι τοῦδε οὐδεὶς ἔπραξε.

([1]) Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἀπετέλεσεν ὁ Φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν Παρθένον, ὅτε κατηγορηθεὶς ἐπὶ ὑπεξαιρέσει τοῦ ἐλέφαντος (κατὰ τὴν τοῦ Φιλοχόρου μαρτυρίαν), καὶ οὐχὶ τοῦ χρυσοῦ, ἐκρίθη καὶ ἔφυγεν εἰς Ἤλιδα. Τὴν φυγὴν δὲ ταύτην ἐπωφελήθησαν οἱ Ἠλεῖοι καὶ ἀνέθεντο αὐτῷ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διός· δὲν προσεκάλεσαν δὲ αὐτὸν ἐπίτηδες ἐξ Ἀθηνῶν, διότι τὸ τοῦ Φιλοχόρου χωρίου εἶνε σαφές: «φυγὼν εἰς Ἦλιν ἐργολαβῆσαι τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς κτλ.» (ἴδε τὴν σαφῆ περὶ τούτου πραγματείαν τοῦ **Michaelis** ἐν **Arch. Zeitg. XXXIV. S.** 158). Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ὁρίσωμεν, ἂν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς κατηγορήθη ὁ Φειδίας, καί, κατ' ἀκολουθίαν, ἔφυγεν εἰς Ἤλιδα, πολλῷ μᾶλλον, καθ' ὅσον μετὰ τὴν ἐν τῷ Σχολίῳ τοῦ Ἀριστοφάνους (Εἰρήνη, 605) ὀρθὴν στίξιν τοῦ Sauppe (Gött. Nachr. 1867, S. 173 κ. ἑ.) εἶνε ἄγνωστος ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ καλλιτέχνου, τῆς πρότερον ἐπικρατούσης γνώμης, ὅτι δῆθεν ἀπέθανεν ἐν Ὀλ.87,1, οὔσης πλέον ἀστηρίκτου. Ὁ Brunn νομίζει (**Sitzungsberichte der Münch. Akad.** 1878 S. 460) ὅτι κατ' αὐτὴν περίπου τὴν Ὀλυμπιάδα 87, 1, κατέλιπεν ἴσως ὁ Φειδίας τὰς Ἀθήνας καὶ ἔφυγεν εἰς Ἤλιδα, ἔνθα ἐδύνατο νὰ ζήσῃ 6—10 ἔτη, χρόνον τοσοῦτον, ὅσος ἀπῃτεῖτο πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διός. Ὡς μέσον ὅρον δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ ἔτος 435.

Οὕτως ἔχει κατὰ τὰς τελευταίας ἐρεύνας τὸ ζήτημα τῆς εἰς

V

Νεανίας τὴν ἡλικίαν ὁ Ῥαφαὴλ ἐδιδάσκετο τὴν Ζωγραφικὴν παρὰ τῷ ἐπιφανεῖ τῆς Οὐμβρικῆς Σχολῆς διδασκάλῳ Perugino, καὶ ἐμάνθανεν οὕτω νὰ παρέχῃ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ θρησκευτικὸν αἴσθημα, ἐσωτερικὴν ζωὴν καὶ διαπρέπουσαν ἔκφρασιν τῶν τῆς ψυχῆς παθημάτων καὶ αἰσθημάτων. Τότε ἔγραφε τὸ Sposalizio καὶ τὴν ἐπὶ ἁπλότητι μὲν ἀλλὰ καὶ ὡραιότητι διακρινομένην Madonna di Granduca. Ἐκμαθὼν δὲ τὴν τέχνην ἐν Περουγίᾳ μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα διὰ τῆς μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Λεονάρδου da Vinci, τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Masaccio, ἐξήρχετο ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκείνου κόσμου, ὅπου εἶχεν ὁδηγήσει αὐτὸν ἡ Οὐμβρικὴ Σχολὴ, καὶ εἰσήρχετο εἰς τὸν πραγματικὸν βίον, οὗ τινος ἔβλεπε πλέον καὶ ἐθαύμαζε τὰς διαφόρους ποικιλίας. Τότε δὲ προσκληθεὶς μετέβη εἰς Ῥώμην, ἔνθα συνενώσας, ἰδιωσάμενος καὶ ἀναπτύξας ἁπάσας τῆς τέχνης τὰς ἀρετὰς, ἐγένετο ὁ genius τῆς ἐποχῆς του καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν καλλιτέχνης τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πε-

---

Ὀλυμπίαν μεταβάσεως τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὡς ἔγγιστα τὰς ἑξῆς διὰ τὴν προκειμένην διατριβὴν ἀναγκαίας χρονολογίας.

1) Ὁ Παιώνιος εἰργάζετο ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι περὶ τὸ ἔτος 438 περίπου, ἢ εἶχεν ἐκτελέσει τὰ ἔργα ταῦτα κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον.

2) Ὁ Φειδίας μετέβη εἰς Ἠλείαν καὶ ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος περὶ τὸ 435.

3) Ἐπέρανε τὸ ἄγαλμα τοῦτο πιθανῶς περὶ τὸ 428.

4) Οὕτω τὸ ἔτος 428 δεικνύει περίπου τὸν χρόνον τῆς ἐντελοῦς ἀποπερατώσεως τοῦ ναοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ οἰκοδομήματος ἐγένετο πολὺ πρότερον.

ριόδῳ τοῦ καλλιτεχνικοῦ βίου του ἐποίει τὴν ἐν Δρέσδῃ σηστηνίαν **Madonna**, τὴν θαυμασίαν ἐκείνην μορφὴν, ἐν ᾗ συνενώσας, ἣν εἶχε ὑψίστην ἀντίληψιν τοῦ θείου καὶ τοῦ ὡραίου, ἠθέλησε νὰ καταλίπῃ τοῖς μεταγενεστέροις ἔξοχον καὶ μοναδικὸν μνημεῖον τοῦ ἐν τῇ τέχνῃ τελείου. Δώδεκα δὲ περίπου ἔτη διαχωρίζουσι τὴν **Madonna** ταύτην ἀπὸ τῆς τοῦ **Granduca**, καὶ ὅμως ἡλίκη ἡ διαφορὰ καὶ ἀπόστασις αὐτῶν! Τίς ἤθελέ ποτε πιστεύσει ὅτι αὗται προέρχονται ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς, ἂν μὴ ἐσώζοντο τὰ τοῦ καλλιτέχνου ἔργα, τὰ δεικνύοντα ἡμῖν τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνάπτυξιν, πρόοδον καὶ τελειοποίησιν αὐτοῦ;

Τοιοῦτόν τι παθαίνει καὶ ὁ ἐπισκεπτόμενος σήμερον τὸ Ὀλυμπιακὸν Μουσεῖον. Ἀποβλέπων εἰς τὰ ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος καὶ εἰς τὴν Νίκην, τὸ ἀνάθημα τῶν Μεσσηνίων (1), ἐκπλήσσεται ἐπὶ τῇ μεγάλῃ διαφορᾷ αὐτῶν

(1) Ἴδε φωτογραφίας αὐτῆς ἐν **Ansgrabungen zu Olympia. Τόμος I, Πίναξ. 9, 10, 11 καὶ 12.** Ὁ ἐλλείπων ἐν τῇ φωτογραφίᾳ ἀριστερὸς ποῦς ἔχει ἤδη εὑρεθῇ.

Ἐλλείπουσιν αὐτῇ ἡ κεφαλὴ, αἱ χεῖρες καὶ αἱ πτέρυγες (μία πτέρυξ καὶ πολλὰ τεμάχια ἐκ τῆς ἑτέρας ἔχουσιν ἤδη εὑρεθῇ, ἴδ. **Arch. Zeitg. 1876, S. 45. Bericht 5**).

Ἵστατο δὲ τριάκοντα ἑπτὰ περίπου μέτρα μακρὰν τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ, ἐπὶ τριγωνικῆς μαρμαρίνης βάσεως, ἐχούσης ὕψος πέντε περίπου μέτρων καὶ ἀποτελουμένης ἐξ ἐννέα τριγωνικῶν πρισμάτων. Αὕτη δ' εἶνε ἡ βάσις, ἣν ὁ Παυσανίας ἀποκαλεῖ κίονα (. . . ἄγαλμα ἐν Ὀλυμπίᾳ Νίκης ἐπὶ τῷ κίονι ἀνέθεσαν V, 26, 1). Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου δὲ πρίσματος, ὄντος ἐγγεγλυμμένου καὶ ἀποτελοῦντος οὕτω τριγωνικὴν κοιλότητα, ἔκειτο λίθος ἀνωμάλου σχήματος, ὅστις εἶνε ἡ κυρία βάσις τῆς Νίκης. Δὲν ἵσταται δὲ ἡ θεὰ ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' εἶνε προσκεκολλημένη διὰ τοῦ χιτῶνος καὶ τῆς ἀριστερᾶς κνήμης, ὥστε οἱ πόδες οὐδὲν στή-

καὶ οὐδέποτε ἤθελε πιστεύσει ὅτι ἡ μεγαλοπρεπὴς Νίκη εἶνε ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, τοῦ τὰ ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ποιήσαντος, ἂν μὴ εἴχομεν ῥητὰς περὶ τούτου μαρτυρίας, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ βάθρου τῆς Νίκης εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν (1). Διατί ὅμως ἡ τοιαύτη ἔκπληξις; Τηλικαύτην διαφορὰν ἔργων τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου εἴδομεν ἤδη ἐν τῷ 'Ραφαὴλ, εὑρίσκομεν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν τοῖς ἔργοις ἁπάντων τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Οἱ καλλιτέχναι δὲν γεννῶνται τέλειοι, ἀλλὰ διέρχονται διάφορα στάδια μέχρι τῆς τελείας αὐτῶν ἀναπτύξεως. Τοῦτο δὲ πολὺ μᾶλλον συνέβαινε κατὰ τὴν 5ην Π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ὅτε τὸ καλλιτεχνικὸν τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα διετέλει ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ ἐξάρσει καὶ οὐδεμία στιγμὴ παρήρχετο ἄνευ ἐπαισθητῆς ἐν τῇ τέχνῃ προόδου. Τοιοῦτόν τι παρουσιάζουσιν ἡμῖν σήμερον τὰ τοῦ Παιωνίου ἔργα, τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἐκπληττόμεθα δὲ, διότι πρῶτον νῦν ἱστάμεθα ἀπέναντι τοιούτου φαινομένου

ριγμα ἔχουσιν. Παρὰ τὸν ἀριστερὸν δὲ πόδα ὑπάρχει ἀετὸς ἐνηρμοσμένος τῷ λίθῳ καὶ ἀποχωριζόμενος αὐτοῦ διὰ χρώματος. Μόνον ἡ κεφαλὴ προέχει τοῦ λίθου· αἱ πτέρυγες δὲ ἦσαν ἐκ χαλκοῦ, καθὰ δεικνύει ὀπὴ ἐπὶ τῆς ῥάχεως.

Ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου δὲ πρίσματος εἶνε ἐγγεγλυμένη ἡ ἐν σελ. 6 ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή.

(1) Ἕνεκα τῆς μεγάλης ταύτης διαφορᾶς ὁ Helbig ἰσχυρίσθη ἔν τινι ἀγορεύσει αὐτοῦ ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ ἀρχαιολογικῷ Ἰνστιτούτῳ (Ἴδ. Allgemeine Zeitung von 22 December 1876 n. 357 S. 5468) ὅτι ὁ Παυσανίας πιθανῶς συνέχεε τὰ ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος πρὸς τὰ ἀκρωτήρια, ἤτοι τὴν ἐν τῷ μέσῳ κεχρυσωμένην Νίκην καὶ τοὺς εἰς τὰ ἄκρα δύο λέβητας, καὶ ἀντὶ νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Παιώνιος ἦτο ὁ ποιητὴς τῶν ἀκρωτηρίων τούτων, ὠνόμασεν αὐτὸν ποιητὴν τῶν ἔργων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος (!).

ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας τέχνης. Οὔτε μνημεῖα κατέχομεν ἀρκετὰ, παριστῶντα ἡμῖν τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, οὔτε μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, ἀναπληρούσας ὁλοσχερῶς τὴν τῶν μνημείων ἔλλειψιν, διότι τῶν σωζομένων μαρτυριῶν αἱ μὲν εἶνε ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι, αἱ δὲ ἀναφέρονται βεβαίως εἰς μίαν περίοδον τοῦ βίου τοῦ καλλιτέχνου, τὴν λαμπροτέραν μὲν, τὴν τῆς τελειότητος αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς μίαν μόνην.

VI

Ὅτε ὁ **Brunn** ἔγραφε περὶ Παιωνίου καὶ τῆς ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι Σχολῆς, ὄχι μόνον δὲν εἶχεν ἴδει τι τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνακαλυφθέντων ἔργων, ἀλλ' οὐδ' εἶχε γείνει εἰσέτι ἔναρξις τῶν ἀνασκαφῶν. Τὸ ἀκριβὲς δὲ καὶ βάσιμον τῶν ἰσχυρισμῶν του κατέδειξαν ἐναργῶς αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἐν τούτοις μὴ ἀρκούμενος εἰς ἣν ἤρατο νίκην, ἠθέλησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς θεωρίας του βῆμα πρὸς βῆμα, καὶ, μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Νίκης, ἰσχυρίσθη ὅτι καὶ τὸ ἔργον τοῦτο, καί περ διαφέρον ἐν πολλοῖς τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, οὐχ ἧττον ἔχει τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, τὸν αὐτὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, καὶ προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς Σχολῆς (1).

Παρατηρεῖ δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τούτου τὰ ἑξῆς:

α) ὅτι τὸ κατὰ τὰ ὀπίσθια πίπτον ἱμάτιον δὲν πίπτει ἐλευθέρως, ὡς ἔπρεπε, ἀλλ' εἶνε προσκεκολλημένον εἰς τὸν λίθον, τὸν τὴν βάσιν τῆς Νίκης ἀποτελοῦντα. Τοῦτο ὅμως ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς στερεὰν τῆς Νίκης προσάρτησιν. Τὸ

(1) Ἴδε τὴν προμνημονευθεῖσαν πραγματείαν: **Die Sculpturen von Olympia 1877. S. 24.**

ἀνώτερον τοῦ σώματος μέρος κλίνει πρὸς τὰ ἐμπρός· οὕτω δὲ ἔπρεπεν ὁ τεχνίτης, ὁ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν προσαρτήσας αὐτὴν τῷ λίθῳ διὰ τῶν ὀπισθίων τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς, νὰ προσαρτήσῃ αὐτὴν καὶ ἐκ τῶν ὄπισθεν πρὸς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας· τοῦτο δὲ ἔπραξε διὰ καταλληλοτάτου μέσου, διὰ τοῦ ἱματίου.'Αποτελεῖ δὲ τὸ ἱμάτιον τοῦτο πτυχὰς παραλλήλους καὶ κανονικὰς, διότι πίπτει ὑπεῖκον εἰς τὸ ἴδιον βάρος καὶ ἀτάρρακτον διαμένον, καθότι ὁ ἄνεμος πνέει ἐκ τῶν ἔμπροσθεν.

β') ἡ διάταξις τοῦ χιτῶνος, λέγει, ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν ὦμον ἔχει τι τὸ ἀσύνηθες καὶ τυχαῖον· δὲν ἀποσπᾶται δὲ ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀλλ'εἶνε ὡσαύτως προσκεκολλημένος αὐτῷ. Αἱ ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ δὲ ὤμου μέχρι τῆς ὀσφύος πτυχαὶ εἶνε πως μονότονοι καὶ οὐχὶ καταλλήλως διατεταγμέναι σχετικῶς πρὸς τὸν μαστὸν, ὃν καλύπτουσι. 'Αλλὰ ταῦτα πάντα προέρχονται ἐκ τοῦ τρόπου, καθ'. ὃν ἡ θεὰ ἔχει περιβληθῆ τὸν χιτῶνα.'Αμφότερα τὰ μέρη τούτου, τό τε ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου καταπίπτον καὶ τὸ ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν διερχόμενον, ἔχει συσφίγξει λίαν ἰσχυρῶς περὶ τὴν ὀσφὺν διὰ χαλκῆς ζώνης (1)· οὕτω δὲ ἐνέτεινεν αὐτὰ, ὥστε παρήχθησαν αἱ μονότονοι καὶ ἄνευ χάριτος πτυχαί. Τῆς αὐτῆς δ' ἰσχυρᾶς περιζώσεως ἀποτέλεσμα εἶνε καὶ ἡ οὐχὶ τοσοῦτον ἐπιτυχὴς κυρτότης τῆς κοιλίας. Τελευταῖον ἀνομολογεῖ ὅτι μεγαλητέρα ζωηρότης ἐπικρατεῖ ἐν τῷ κατωτέρῳ μέρει τοῦ σώματος, ἔνθα αἱ μορφαὶ εἶνε σαφεῖς, καὶ ἐν τῷ κολπουμένῳ μέρει τοῦ χιτῶνος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖ σκληρότητάς τινας. Ἵνα ὅμως μεμφθῶμεν τοῦ τεχνίτου ἐπὶ τούτῳ, πρέπει νὰ ἀποβλέψω-

---

(1) Εὑρέθησαν καὶ τεμάχιά τινα τῆς ζώνης· ἴδ. **Archäol. Zeitg. XXXII, S. 176, 1876. Bericht 2.**

μεν πρῶτον εἰς τὴν στάσιν τῆς θεᾶς καὶ εἰς τὸ ὕψος, ἔνθα ἵστατο, καθότι ὅ,τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς σκληρότης, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐπισκοποῦντας τὸ ἔργον, δὲν ἐφαίνετο τοιοῦτον ἐκ τῆς πενταμέτρου τὸ ὕψος βάσεως αὐτῆς, ἀλλὰ παρῆγεν ἁρμονίαν καὶ εὐάρεστον ἐντύπωσιν.

Τοιαῦται εἶνε περίπου αἱ παρατηρήσεις, ἐφ' ὧν ὁ **Brunn** στηρίζει τὸν περὶ τῆς Νίκης ἰσχυρισμόν του. Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν δὲ ὅτι ἅπασαι εἶνε ἀκριβεῖς καὶ δεδικαιολογημέναι, οὐδέποτε ἐπαρκοῦσι πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ Νίκη ὄντως ἔχει τὸν αὐτὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ὃν καὶ τὰ τοῦ ἀετώματος ἔργα. Εἶνε δὲ ἄπορον διατὶ ἔργον μεγαλοπρεπὲς ὑποβάλλει τις εἰς τοσοῦτον αὐστηρὰν κριτικὴν, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψῃ καὶ θαυμάσῃ συγχρόνως τὰς μεγάλας καὶ καταφανεῖς αὐτοῦ ἀρετάς.

Εἴδομεν ὅτι τὸ κύριον γνώρισμα τῶν ἔργων τοῦ ἀετώματος εἶνε ἡ ἔλλειψις πλαστικῆς διαμορφώσεως. Ἡ προκειμένη ὅμως Νίκη δὲν στερεῖται τοιούτου γνωρίσματος· δυνάμεθα μάλιστα νὰ διδαχθῶμεν ἐν αὐτῇ, ἰδίως ἐν τῷ κατωτέρῳ μέρει τοῦ σώματος, τί ἐστι πλαστικὴ διαμόρφωσις. Μετ' ἄκρας περινοίας ὁ Παιώνιος ἐνέδυσε τὴν θεὰν διὰ χιτῶνος ἐσχισμένου κατὰ τὸ ἓν ἄκρον, ὥστε ὁ ἄνεμος πνέων ἀπεκάλυψε τὸν ἀριστερὸν πόδα μέχρι τοῦ ἀνωτάτου μέρους τοῦ μηροῦ. Οὕτω δὲ παρήχθη πληκτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἐνδεδυμένων καὶ γυμνῶν τοῦ σώματος μελῶν· τὸ ἱμάτιον κολπούμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου σχηματίζει μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἁπλᾶς πτυχάς· δὲν παραβλάπτει δὲ τὸ παράπαν τὰ ὡραῖα τοῦ σώματος μέλη, ἀλλὰ τουναντίον ἕνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν καλύπτει αὐτὰ, καὶ καθ' ὃν κολποῦται, συντείνει εἰς διαπρεπεστέραν ἐμφάνισιν αὐτῶν. Ὁ γυμνὸς δὲ ποῦς (1) εἶνε ἀληθὲς ἀριστοτέ-

(1) Ὃν ὁ **Brunn** δὲν εἶχεν ἰδεῖ, ὅτε ἔγραφε τὴν Μελέτην του, καθότι τὰ αὐτὸν συναποτελοῦντα τεμάχια εὑρέθησαν ὑστερώτερον.

χνημα, οὗ μόνον ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα, ἔνθα ἁμιλλᾶται πρὸς τὰ τοῦ Παρθενῶνος ἔργα καὶ πρὸς ὅ,τι ἔξοχον παρήγαγέ ποτε ἡ τέχνη, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν πλαστικὴν διαμόρφωσιν. Νομίζει τις ὅτι διαβλέπει τὸ ὑπὸ τὸ δέρμα λῖπος, τοὺς μῦς καὶ πάντα τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη. Ἐὰν δ' εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν ἁρμονίαν καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον, τὴν ἔλλειψιν παντὸς ἐπουσιώδους καὶ κοινοῦ γνωρίσματος, καὶ τὸ ἁπλοῦν καὶ μεγαλοπρεπὲς τῆς ὅλης μορφῆς (1), θὰ ἴδωμεν ἐναργῶς ὅτι ὁ Παιώνιος ποιῶν τὴν Νίκην ταύτην ἔλαβεν ὡς ὑπογραμμὸν ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ἐνέδυσεν αὐτὴν διὰ δωρικοῦ χιτῶνος, τοῦ μόνον τὸ δεξιὸν μέρος ἔχοντος ἐρραμένον, ἵνα δυνηθῇ οὕτω νὰ παραστήσῃ γυμνὸν τὸν ἀριστερὸν πόδα, δὲν εἶνε τυχαῖον, νομίζω, ἀλλ' ἐμφαίνει μίμησιν τῆς λεγομένης Ἴριδος τοῦ Παρθενῶνος, ἔνθα ὁ αὐτὸς ἱματισμὸς καὶ τὸ αὐτὸ ἐλατήριον (2).

Ἀλλ' ὁ περὶ τῆς Νίκης ἰσχυρισμὸς τοῦ **Brunn** καταπίπτει καὶ ἱστορικῶς.

---

(1) Λέγω ὅτι ἡ ὅλη ἐμφάνισις τῆς προκειμένης Νίκης εἶνε ἁπλῆ καὶ μεγαλοπρεπής· ἵνα δὲ διακρίνωμεν σαφῶς τοῦτο, ἀρκεῖ νὰ παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν Λούβρῳ Σαμοθρακίαν Νίκην (ἴδ. **Notice sur les antiques du Louvre par Fröhner n. 476**· καὶ ἐμὴν διατριβὴν «ἡ ἐν Λούβρῳ Σαμοθρακία Νίκη» 1879). Ἡ ἐμφάνισις τῆς τελευταίας εἶνε ὄντως μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβάλλουσα, ἡ ἐργασία ὅμως τοῦ ἐξωτερικοῦ βαίνει μέχρι τῶν καθέκαστα· ἡ ὅλη δὲ μορφὴ στερεῖται τῆς ἁπλότητος, ἠρεμίας καὶ ἁρμονίας, ἥτις διακρίνει τὴν τοῦ Παιωνίου Νίκην καὶ τὰ ἔργα τῆς τοῦ Φειδίου σχολῆς, καὶ παρέχει αὐταῖς τὸ γόητρον ἐκεῖνο, δι' οὗ θέλγουσιν ἠρέμα τὸν θεατήν, χωρὶς νὰ πλήττωσι τὰς αἰσθήσεις του, καὶ μεταβιβάζουσιν αὐτὸν εἰς ἰδανικὸν κόσμον.

(2) ἴδ. **der Parthenon von Michaelis. Taf. 6, G.**

VII

Ἡ διαφορὰ τῆς προκειμένης Νίκης ἀπὸ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἔργων εἶνε τοσοῦτον μεγάλη, καὶ ἡ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς τοσοῦτον καταφανής, ὥστε ὁ **Brunn** διεῖδεν ἐναργῶς ὅτι, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν περὶ τῆς Νίκης θεωριῶν του, ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν τοῦ Παιωνίου συνάφειαν μετὰ τοῦ Φειδίου. Μόνον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδύνατό τις νὰ λάβῃ ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν τὰς παρατηρήσεις του. Διὰ τοῦτο ἰσχυρίζεται συγχρόνως ὅτι ἡ Νίκη εἶνε ὡσαύτως ἀρχαιοτέρα τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος, καὶ μάλιστα ὅτι ὁ Παιώνιος ἐποίησεν αὐτὴν πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῶν ἔργων τῶν ἀετωμάτων. Τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ βάθρου τῆς Νίκης ἐπιγραφῆς

Μεσσάνιοι καὶ Ναυπάκτιοι ἀνέθεν Διὶ
Ὀλυμπίῳ δεκάταν ἀπὸ τῶμ πολεμίων
Παιώνιος ἐποίησε Μενδαῖος
καὶ τἀκρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα (¹).

καὶ ἐκ τοῦ Παυσανίου παραδιδόντος ἡμῖν τάδε:

«Μεσσηνίων δὲ τῶν Δωριέων οἱ Ναύπακτόν ποτε παρὰ Ἀθηναίων λαβόντες ἄγαλμα ἐν Ὀλυμπίᾳ Νίκης ἐπὶ τῷ κίονι ἀνέθεσαν. Τοῦτό ἐστιν ἔργον μὲν Μενδαίου Παιωνίου, πεποίηται δὲ ἀπὸ ἀνδρῶν πολεμίων, ὅτε Ἀκαρνᾶσι καὶ Οἰνιάδαις, ἐμοὶ δοκεῖν, ἐπολέμησαν. Μεσσήνιοι δὲ αὐτοὶ λέγουσι τὸ ἀνάθημά σφισιν ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν τῇ Σφακτηρίᾳ νήσῳ μετὰ Ἀθηναίων, καὶ οὐκ ἐπιγράψαι τὸ ὄνομα τῶν πολεμίων σφᾶς τῷ ἀπὸ Λακεδαιμονίων δείματι, ἐπεὶ

(¹) Ἴδ. E. Curtius Arch. Zeitg. XXXIII S. 178. — Michaelis Arch. Zeitg. XXXIV S. 169; Weil, S. 229 καὶ Helbig S. 206.— Brunn Sitzungsberichte der Münchener Akad. 1876 S. 338 καὶ 1878 S. 470. — Schubart in Fleckeisens Jahrbüchern CXIII, 397.— Schubring, Arch. Zeitg. XXXV, S. 59.

Οἰνιαδῶν γε καὶ Ἀκαρνάνων οὐδένα ἔχειν φόβον» (V,34,1).

Τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐρεύνης ἄρχομαι ἀπὸ τοῦ «καὶ τακρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα».

Ἀκρωτήρια καλοῦνται ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τὰ ἐκ πηλοῦ ἢ μαρμάρου πλαστικὰ ἔργα τὰ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ, ἄνωθεν τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ ἀετώματος, ἱστάμενα (¹). Τοιαῦτα εἶνε τὰ ἀκρωτήρια καὶ ἐν Βιτρουβίῳ (III, 3 καὶ ἑ.), καθ' ὃν μάλιστα τὰ ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ ἀετώματος (acroteria angularia) δέον νὰ ἔχωσι τὸ ἥμισυ ὕψος τοῦ τυμπάνου, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς κορυφῆς (acroteria mediana) νὰ εἶνε κατὰ ὄγδοον ὑψηλότερα των ἐπὶ τῶν ἄκρων. Ἦσαν δὲ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ δύο λέβητες κατὰ τὰ ἄκρα, καὶ μία Νίκη κατὰ τὸ μέσον. «Ἐν δὲ Ὀλυμπίᾳ λέβης ἐπίχρυσος ἐπὶ ἑκάστῳ τοῦ ὀρόφου τῷ πέρατι ἐπίκειται, καὶ Νίκη κατὰ μέσον μάλιστα ἕστηκε τὸν ἀετόν, ἐπίχρυσος καὶ αὕτη» (Παυσ. V, 10,4). Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀκρωτήρια εἶνε τὸ τελευταῖον κόσμημα τοῦ ναοῦ, δύνανται δὲ νὰ τεθῶσιν ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει μόνον μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ, ἕπεται ὅτι ὁ Παιώνιος ἐποίησε τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμενα ἀκρωτήρια μετὰ τὰ ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὅτε ἀμφότερα τὰ ἀετώματα μετὰ τῶν ἐπικοσμούντων αὐτὰ ἔργων ἦσαν τετελεσμένα καί μόνη ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς ὑπελείπετο πρὸς ὁλοσχερῆ ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ· ἐποίησεν ἄρα αὐτὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐχὶ μακρὸν χρόνον πρὸ τῆς εἰς Ὀλυμπίαν μεταβάσεως τοῦ Φειδίου, ἴσως μάλιστα καὶ μετὰ τὴν μετάβασιν αὐτοῦ. (ἴδ. καὶ σημ. 1 ἐν σελ. 32) (²).

(¹) Ἡσύχιος : ἀκρωτήρια· τὰ ἐπάνω τῶν ναῶν ζῴδια ἀνατιθέμενα. Δωριεῖς. ἴδ. καὶ Böttichers die Tektonik der Hellenen I,S. 112 καὶ Michaelis ἐν τῇ Archäol, Zeitg XXXIV, S, 169.

(²) Διατί ἐγένετο διαγωνισμὸς πρὸς ποίησιν τῶν ἀκρωτηρίων, τίνι τρόπῳ ἐγένετο καὶ πρός τινας διηγωνίσθη ὁ Παιώνιος, εἶνε ἄγνωστον· πᾶσα δὲ περὶ τούτου συζήτησις εἶνε ἄγονος.

Ἐν τούτοις πρῶτος ὁ Κούρτιος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Brunn ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ λέξις ἀκρωτήρια δηλοῖ ἐνταῦθα τὰ ἀετώματα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς πλαστικῶν ἔργων. Προβάλλουσι δὲ πρὸς τοῦτο τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Πλουτάρχου (β. Καίσαρος, 63). «ἦν τι τῇ Καίσαρος οἰκίᾳ προσκείμενον, οἷον ἐπὶ κόσμῳ καὶ σεμνότητι τῆς βουλῆς ψηφισαμένης, *ἀκρωτήριον*· τοῦτο ὄναρ ἡ Καλπουρνία θεασαμένη καταρρηγνύμενον ἔδοξε ποτνιᾶσθαι καὶ δακρύειν». Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι τὸ διήγημα τοῦτο παρέλαβε παρὰ τοῦ Λιβίου, ἕτεροι δὲ ῥωμαῖοι συγγραφεῖς περιγράφουσιν ὡσαύτως τοῦτο, εἶνε δῆλον ὅτι διὰ τοῦ *ἀκρωτήριον* μετέφρασε τὸ τῶν ῥωμαίων fastigium (1), ὅπερ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει σημαίνει ὄντως *ἀέτωμα* (2). Εἰκότως δὲ ἡ λέξις ἀκρωτήριον δύναται νὰ σημαίνῃ ἀέτωμα, διότι τοῦτο εἶνε τὸ *ἄκρον* τοῦ ναοῦ, τὸ ἐξέχον μέρος, πῶς δύναται ὅμως νὰ σημαίνῃ καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ ἀετώματος πλαστικὰ ἔργα, ἀφ' οὗ ταῦτα κεῖνται περικεκλεισμένα ὑπὸ τοῦ γείσου, καὶ οὐδαμοῦ *ἐξέχουσι*; Ἐδύνατο δὲ ὁ Παιώνιος νὰ ἀναλάβῃ τὸ

(1) Suetonius: (Caes. 81) Calpurnia uxor imaginata est collabi **fastigium** domus, maritumque in gremio suo confodi.— Julius Obsequens 67 (127): Calpurnia uxor somniavit **fastigium** domus ruisse. — Florus (IV, 2), ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀποδοθεισῶν τῷ Καίσαρι τιμῶν λέγει: Circa templa imagines, in theatro distinta radiis coronna, fastigium in domo κτλ. — Ἴδε καὶ Cicero (philipp. II, 110).

(2) Cicero (de Orat. III, 46): Capitolii fastigium illum et ceterarum aedium, non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam quum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur; utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiamsi in caelo statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur. Εἶνε δῆλον ἐνταῦθα ὅτι τὸ fastigium εἶνε τὸ τριγωνικὸν ἀέτωμα μετὰ τῆς αὐτὸ ἀποτελούσης στέγης, δι' οὗ διεκρίνοντο τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν καὶ διέφερον τῶν ἰδιωτικῶν οἰκημάτων.

ἔργον τοῦ ἀρχιτέκτονος Λίβωνος καὶ νὰ ποιήσῃ τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ; Βεβαίως ὁ Κούρτιος καὶ **Brunn** δὲν ὑποστηρίζουσι τοῦτο, ἀλλ'ὅτι διὰ τοῦ *ἀκρωτήρια* συνεκδοχικῶς δηλοῦνται μόνον τὰ πλαστικὰ ἔργα. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἔτι μᾶλλον ἀδύνατον, τὸ μὲν διότι τοιαύτη ἔκφρασις θὰ ἦτο ὅλως παράδοξος, τὸ δὲ διότι ὁ Παιώνιος δὲν ἐποίησε τὰ ἔργα ἀμφοτέρων των ἀετωμάτων. Ἡ χρῆσις ὅμως τοῦ πληθυντικοῦ καὶ ἡ ὅλη ἔκφρασις δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δέον νὰ ὑπονοηθῶσι καὶ τῶν δύο ἀετωμάτων τὰ ἔργα.

Ὁ **Brunn** προβάλλει πρὸς τούτοις καὶ ἕτερον παράδειγμα ἐκ τοῦ Πλάτωνος (Κριτίας 116, θ), ἔχον οὕτως: «πάντα δὲ ἔξωθεν περιήλειψαν τὸν νεὼν ἀργύρῳ, πλὴν τῶν ἀκρωτηρίων, τὰ δὲ ἀκρωτήρια χρυσῷ». Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ ἀκρωτήρια δύνανται νὰ σημαίνωσι τὸ πολὺ ὅ,τι καὶ τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ ἀκρωτήριον· κάλλιστα δὲ δύνανται νὰ σημαίνωσιν αὐτὰ τὰ κυρίως ἀκρωτήρια, ἤτοι τὰ ἐπὶ τῶν γωνιῶν τοῦ ἀετώματος πλαστικὰ ἔργα.

Ἐκ τῶν ῥηθέντων ἐξάγεται ὅτι καταπίπτει ὁ περὶ τῆς Νίκης ἰσχυρισμὸς τοῦ **Brunn**, ἀφ'οὗ ὁ Παιώνιος ἐποίησεν αὐτὴν μετὰ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ, ταῦτα δὲ μετὰ τὰ ἔργα τῶν ἀετωμάτων. Οὕτω δὲ καταπίπτει καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ (1), καθ'ὃν οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι ἀνήγειραν τὸ μνημεῖον τοῦτο ἐκ τῆς λείας, ἣν ἐποιήσαντο ἐν Ὀλ. 81 (456—452), ὅτε ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν ἐν Ἀκαρνανίᾳ Οἰνιαδῶν καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν αὐτῶν (Παυσ. IV, 25). Ἀσχέτως δὲ πρὸς

(1) Κυρίως ὁ τοῦ Ulrichs ἰσχυρισμὸς, ὃν ὁ Brunn ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ καὶ ὑποστηρίξῃ, ἅτε μόνου τούτου συμβιβαζομένου πρὸς τὰς περὶ τῆς Νίκης θεωρίας του. Ἴδ. Urlichs: Verh. der 25 **Philologenversammlung in Halle 1867, 76.**

τὸ ἀνωτέρω χρονολογικὸν συμπέρασμα, πρὸς ὃ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος προσκρούει, οὐδ' ἔχομεν πιθανόν τινα λόγον πρὸς ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Ὁ Παυσανίας δὲν ὁμιλεῖ που περὶ γενομένης λείας, εἰμὴ μόνον ὅτι οἱ Ναυπάκτιοι ἐνέμοντο τὴν χώραν· τοῦτο ὅμως διήρκεσε μόνον ἓν ἔτος, καθότι ἐξεδιώχθησαν πάλιν ὑπὸ τῶν Οἰνιαδῶν. Πρὸς τί ἄρα ἡ ἀνέγερσις τοσοῦτον διαπρεποῦς καὶ πολυδαπάνου μνημείου; Ἄλλως οὐδ' ὁ χαρακτὴρ τῶν τῆς ἐπιγραφῆς στοιχείων ἐπιτρέπει νὰ ἀναβιβάσωμεν τὴν τοῦ μνημείου ἀνέγερσιν εἰς τόσον μεμακρυσμένους χρόνους.

Ὁ Κούρτιος νομίζει ὅτι τὰ λάφυρα προέρχονται ἐκ δύο ἐκςρατειῶν γενομένων κατὰ τὰ πρῶτα τέσσαρα ἔτη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐν τῇ πρώτῃ, ἐν ἔτει **429**, (Θουκ. **II**, **102** καὶ **103**) ὁ Φορμίων ὁρμήσας ἐκ Ναυπάκτου, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τετρακοσίους ὁπλίτας Μεσσηνίους, ἀπέβη εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἐξήλασεν ἐκ Στράτου, Κορόντων καὶ ἄλλων χωρίων τῆς Ἀκαρνανίας τοὺς τὰ τῶν ἐναντίων φρονοῦντας. Κατὰ τῶν Οἰνιαδῶν δὲν ἐδυνήθησαν νὰ βαδίσωσιν. Τὸ ἑπόμενον δὲ ἔτος (Θουκ. III, 7) ἐξεστράτευσεν ὁ Ἀσώπιος μετὰ δώδεκα νηῶν εἰς Ναύπακτον, ὅθεν ὁρμηθεὶς καὶ ἀναστήσας πανδημεὶ τοὺς Ἀκαρνᾶνας ἐπεξῆλθε κατὰ τῶν Οἰνιαδῶν. Ὁ στρατὸς ἐλαφυραγώγει τὴν χώραν, ἡ πόλις ὅμως ἦτο ἀπόρθητος· δι' ὃ ὁ Ἀσώπιος καταλιπὼν τὸ πεζὸν στράτευμα, ἀνεχώρησεν εἰς Λευκάδα, ἔνθα ἡττήθη κατὰ κράτος. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ὅτι ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκστρατείᾳ οὐδὲ μνεία κἂν γίνεται, ἂν οἱ ἐκ Ναυπάκτου Μεσσήνιοι ἔλαβον μέρος, ποῦ εἶνε τὰ πολλὰ λάφυρα ἐξ ὧν οὗτοι ἐποίησαν τὴν Νίκην; Τίνα δὲ σπουδαιότητα ἔσχον αἱ ἐκστρατεῖαι αὗται;

Νομίζω ὅτι ἡ ἐκλογὴ μεταξὺ τῆς εἰκασίας τοῦ Παυσανίου καὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν Μεσσηνίων δὲν εἶνε δυσχερής. Ἡ ἀνέγερσις τοσοῦτον μεγαλοπρεποῦς καὶ διαπρέποντος ἐν τῇ Ἄλτει μνημείου θὰ προῆλθε βεβαίως ἐκ σπουδαίου ἐν τῇ

ἱστορίᾳ γεγονότος, ἤτοι ἐκ τῆς ἐν ἔτει 425 ἥττης τῶν Λακεδαιμονίων ἐν Σφακτηρίᾳ. Δὲν ἦτο δὲ ἀσήμαντος ἡ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ συμμετοχὴ τῶν Μεσσηνίων, διότι, ὅτε πᾶσα κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων προσβολὴ ἐματαιοῦτο, ὁ τῶν Μεσσηνίων στρατηγὸς Κόμων καταλαβὼν μετὰ πόνου σπουδαιοτάτην θέσιν κατώρθωσε νὰ περικυκλώσῃ τοὺς πολεμίους· οὕτω δὲ διεκρίθη παρευθὺς ἡ μάχη (Θουκυδ. IV,36). Τὸ κατόρθωμα δὲ τοῦτο μετὰ ἐνθουσιασμοῦ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (IV, 26): ἐνέκειτό σφισι τὸ ἐς Λακεδαιμονίους μῖσος, καὶ τὴν ἔχθραν ἐς αὐτοὺς μάλιστα ἐπεδείξαντο ἐπὶ τοῦ γενομένου Πελοποννησίοις πρὸς Ἀθηναίους πολέμου· τήν τε γὰρ Ναύπακτον ὁρμητήριον ἐπὶ τῇ Πελοποννήσῳ παρείχοντο, καὶ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ Σπαρτιατῶν ἀποληφθέντας Μεσσηνίων σφενδονῆται τῶν ἐκ Ναυπάκτου συνεξεῖλον». Ἕνεκα δὲ τῆς ἥττης ταύτης τῶν Λακεδαιμονίων, ἐδυνήθησαν οἱ ἐκ Ναυπάκτου Μεσσήνιοι νὰ ἀποστείλωσιν ἄνδρας εἰς τὴν πάλαι πατρίδα αὐτῶν Πύλον, οἵτινες ἐντεῦθεν ὁρμώμενοι ἔβλαπτον τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ ἐλεηλάτουν τὴν χώραν αὐτῶν (Θουκυδ. IV, 41). Ἐκ τούτων τῶν λαφύρων ἐγένετο ἡ Νίκη πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Σφακτηρίᾳ μάχης, δι' ἧς τότε καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ φρόνημα (1) τῶν φοβερῶν αὐτῶν ἐχθρῶν εἶχε καταπέσει. Τὸ προκείμενον ἄρα μνη-

(1) «Καὶ οἱ ἐκ τῆς Ναυπάκτου Μεσσήνιοι ὡς ἐς πατρίδα ταύτην (Πύλον) πέμψαντες σφῶν αὐτῶν τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἐλῄζοντο τὴν Λακωνικὴν καὶ πλεῖστα ἔβλαπτον ὁμόφωνοι ὄντες. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἀμαθεῖς ὄντες ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ λῃστείας καὶ τοιούτου πολέμου, τῶν τε εἱλώτων αὐτομολούντων καὶ φοβούμενοι μὴ καὶ ἐπὶ μακρότερον σφίσι τι νεωτερισθῇ τῶν κατὰ τὴν χώραν, οὐ ῥᾳδίως ἔφερον, ἀλλά, καίπερ οὐ βουλόμενοι ἔνδηλοι εἶνε τοῖς Ἀθηναίοις, ἐπρεσβεύοντο παρ' αὐτοὺς καὶ ἐπειρῶντο τήν τε Πύλον καὶ τοὺς ἄνδρας κομίζεσθαι. Οἱ δὲ μειζόνων τε ὠρέγοντο καὶ πολλάκις φοιτώντων αὐτοὺς ἀπράκτους ἀπέπεμπον.(Θουκυδ.IV 41).

μεῖον ἠγέρθη μετὰ τὸ 425, πιθανῶς περὶ τὸ ἔτος 420. Ἡ χρονολογία δ' αὕτη συμφωνεῖ πληρέστατα καὶ πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, τὸν δεικνύοντα σαφῆ γνωρίσματα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς. Ἐξηγεῖται δὲ τοῦτο φυσικώτατα.

Νέος τὴν ἡλικίαν ὁ Παιώνιος μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐξετέλεσε τὰ τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα ἐπικοσμοῦντα ἔργα. Βραδύτερον μετέβαινεν ἐκεῖ καὶ ὁ Φειδίας καὶ ἤρχετο ποιῶν τὸ τοῦ Διὸς ἄγαλμα, ὅτε ὁ Παιώνιος εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐθαύμασε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀττικοῦ καλλιτέχνου. Τίς ἐδύνατο νὰ ἀντιστῇ πλέον ἀπέναντι τῶν περὶ τὴν τέχνην ἀρετῶν αὐτοῦ ; Εὐθὺς ὁ Φειδίας ἔλαβε τοιαύτην θέσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ ὡς πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν τεχνίτας, οἵαν εἶχεν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὁ Ῥαφαὴλ, ὅτε εἰργάζετο ἐν τῷ Βατικανῷ. Οὕτω δὲ ὁ Παιώνιος πεπροικισμένος ὢν ὑπὸ καλλιτεχνικῆς εὐφυΐας κατέλιπε τὸν ἴδιον ῥυθμὸν, ὃν ἐν τῇ πατρίδι του εἶχε διδαχθῆ, καὶ ἐδυνήθη νὰ σπουδάσῃ καὶ καταλάβῃ τὴν Ἀττικὴν τέχνην. Δὲν ἐπανέκαμψε δὲ οἴκαδε ἀλλ' ἔμενεν ἴσως ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Πελοποννήσῳ, διότι ἐποίησε καὶ τὰ τοῦ ναοῦ ἀκρωτήρια. Οὕτως ἐργαζόμενος ἐμορφοῦτο, μέχρις οὗ τελευταῖον ἐποίησε τὴν τῶν Μεσσηνίων Νίκην, ἔνθα ἐπεδείξατο ἑαυτὸν ἄριστον καλλιτέχνην. Πιθανῶς μάλιστα διέπρεψεν ἐν τῇ Νίκῃ, ἣν εἶχε στήσει ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος, καὶ διὰ τοῦτο ἀνέθηκαν αὐτῷ οἱ Μεσσήνιοι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προκειμένης Νίκης, δι' ἧς ἤθελον νὰ ἀνεγείρωσιν ἐπιφανὲς μνημεῖον τῆς ἑαυτῶν εὐπραγίας.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ὑπ' ἐξέτασιν μνημείου. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἑρμηνείας τῆς Νίκης, ὑπολείπεται εἰσέτι νὰ ἐξετάσωμεν τὴν στάσιν αὐτῆς, τουτέστι νὰ ὁρίσωμεν τὴν πρᾶξιν, ἐν ᾗ ἡ θεὰ παρίσταται.

VIII

Ἀφ' ὅτου ἡ τέχνη παρέσχε πτέρυγας τῇ Νίκῃ, παρέστησεν αὐτὴν πολλάκις ἐπὶ ἀγγείων καὶ ἐν ἀναγλύφοις *ἱπταμένην*. Εἶνε δὲ ἡ πτῆσις τῶν πρωτίστων καὶ οὐσιωδεστάτων πράξεων τῆς Νίκης, διότι ἀείποτε κατέρχεται αὕτη ἐξ οὐρανοῦ, ἵνα στεφανόνῃ τοὺς εὐδαίμονας θνητούς, ἢ παρακολουθεῖ αὐτοὺς ἐν τῇ μάχῃ πρὸς συμβολικὴν τῆς νίκης προδήλωσιν. Τοιοῦτόν τι ὅμως ἡ Πλαστικὴ δὲν ἐδύνατο νὰ πράξῃ, διότι ἡ παράστασις μορφῆς *ἱπταμένης* ὑπερβαίνει τὰ ὅρια αὐτῆς. Τὰ ἔργα τῆς Πλαστικῆς ἔχοντα τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου σχῆμα καὶ ἀποτελούμενα ἐξ ὕλης βαρείας πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἔχωσι βάσιν τινὰ καὶ νὰ κεῖνται ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους. Καὶ ὅμως ἡ ἑλληνικὴ τέχνη, ἡ πανταχοῦ τὸ τέλειον παραγαγοῦσα, ἐτόλμησε νὰ ἀναλάβῃ καὶ τοιοῦτον θέμα καὶ ἔλυσε μάλιστα αὐτὸ ἐπιτυχέστατα. Λαμπρότατον τούτου παράδειγμα παρέχει ἡμῖν τὸ κατὰ Λεωχάρην σύμπλεγμα τοῦ Γανυμήδους ἐν Βατικανῷ ([1]). Ὁ Λεωχάρης προέθετο νὰ παραστήσῃ τὸν Γανυμήδην ἀναρπαζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐποίησε ὑψηλὸν κορμὸν δένδρου, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀνεπαύετο ὁ ὡραῖος νεανίας, καθὰ ἡ κατὰ γῆς κειμένη ποιμενικὴ ῥάβδος, ἡ σύριγξ καὶ ὁ κύων ὑποδηλοῦσι, ὅτε κατελθὼν ὁ τοῦ Διὸς ἀπεσταλμένος ἥρπασε τὴν λείαν του. Μετ' ἄκρας δὲ εὐλαβείας ἥψατο τοῦ παιδὸς διὰ τῶν ὀνύχων του, καὶ ἀναπετάσας τὰς πτέρυγας αἴρει αὐτὸν εἰς τὰ ὕψη. Ὁ παῖς προβλέπων τὴν τοῦ ἅρπαγος ἐντολὴν οὐδόλως ἀνθίσταται ἀλλ' ἐνδίδει ταῖς τοῦ Διὸς βουλαῖς, ἐν ᾧ ὁ πιστὸς κύων μετὰ στοργῆς καὶ πόνου ἀτενίζει πρὸς τὸν ἀναρπαζόμενον κύριόν του. Οὕτω τὸ χάριεν σύμπλεγμα ἵσταται ἄνωθεν τοῦ ἐδάφους καὶ εἶνε προσ-

---

(1) Denkmäler der a. Kunst, Taf. XXXVI, 148.

κεκολλημένον, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀετοῦ μέχρι τῶν ποδῶν τοῦ Γανυμήδους, τῷ τοῦ δένδρου κορμῷ.

Τὴν *πτῆσιν* ἀνέλαβεν ἡ Πλαστικὴ νὰ παραστήσῃ καὶ ἐν τῇ Νίκῃ. Τούτου δὲ παράδειγμα παρέχει ἡμῖν ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως μικρὰ χαλκῆ Νίκη ἐξ 'Ερκουλάνου (1). 'Η στάσις τῆς Νίκης ταύτης, ἡ βοηθείᾳ τῶν πτερύγων στροφὴ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἱματισμοῦ δηλοῦσιν ὅτι ἡ θεὰ ἵπταται εἰσέτι. Ποῦ ὅμως ἐστηρίζετο; 'Η ἐπιμελεστέρα ἐργασία τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τῆς μορφῆς δεικνύει ὅτι μόνον τὸ μέρος τοῦτο ἔβλεπεν ὁ θεατής· ὄπισθεν δὲ εἶνε προσκεκολλημένος τῇ ζώνῃ δακτύλιος, ὅστις ἐχρησίμευε βεβαίως πρὸς ἀνάρτησιν τοῦ ἔργου. Τοιαύτη ὅμως λύσις τοῦ προβλήματός εἶνε ἀτυχὴς, διότι τὸ πρὸς ἀνάρτησιν μέσον ὑποπίπτει εἰς τὰς τοῦ θεατοῦ αἰσθήσεις, καὶ οὕτως ἐπισκοτίζεται ἡ ἁρμονία καὶ ἡ εὐάρεστος ἐντύπωσις, ἣν τὸ ἔργον θὰ παρῆγε. 'Εὰν δὲ ὁ τεχνίτης κατορθώσῃ νὰ καταστήσῃ ἀφανῆ τὰ πρὸς ἀνάρτησιν μέσα, προσκρούει εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τῆς Πλαστικῆς, μὴ σκοπούσης κατ' οὐδένα τρόπον τὴν τῶν αἰσθήσεων ἀπάτην· ὁ θεατὴς δὲ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καταλαμβάνεται ὑπὸ φόβου καὶ περιμένει τὴν κατάπτωσιν τοῦ ἔργου, ἅτε βλέπων αὐτὸ μετέωρον.

Τὴν Νίκην *ἱπταμένην* ἀνέλαβε νὰ παραστήσῃ καὶ ὁ Παιώνιος, ἔλυσε δὲ τὸ πρόβλημά του ἐπιτυχέστατα. Ἵνα καταδείξῃ ὅτι ἡ θέα ἵπταται, προσήρτησεν αὐτὴν τῷ λίθῳ, ἀφεὶς τοὺς πόδας ἄνευ στηρίγματος· τὴν πρᾶξιν δὲ ταύτην δεικνύει καὶ ἡ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κλίσις τοῦ σώματος καὶ αἱ διὰ τοῦ ἔμπροσθεν πνέοντος ἀνέμου σχηματιζόμεναι πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος. Δὲν ἠρκέσθη ὅμως εἰς ταῦτα πάντα, ἀλλ' ἵνα ὑπο-

(1) 'Απεικονισμένη ἐν Real Musco Borbonico. Τομ. VIII, Πιν. LIX.

δηλώση ὅσον ἔνεστι σαφέστερον, ὅτι ἡ θεὰ διασχίζει τὸν αἰθέρα, ἔστησεν αὐτὴν ἐπὶ τοσοῦτον ὑψηλῆς βάσεως καὶ συνήρμοσε τῷ λίθῳ τὸν ἱπτάμενον ἀετόν. (1) Διὰ τῶν μέσων τούτων κατώρθωσεν ὁ Παιώνιος ὄχι μόνον νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς τοιαύτῃ παραστάσει παρεπομένας δυσχερείας, ἀλλὰ νὰ παράσχῃ καὶ τῷ ἔργῳ του μορφὴν καὶ ἐμφάνισιν ὄντως μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐπιβάλλουσαν. Διὰ τῆς συνθέσεως τῆς προκειμένης Νίκης κατέδειξεν ὅτι ἐμιμήθη μὲν τὰ τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς ἔργα, δὲν ὑπέβαλεν ὅμως ἑαυτὸν ὑπὸ ζυγὸν τεχνοτροπίας ἀλλ' εὐφυὴς ὢν ἐτήρησε τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν. Ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Παρθενῶνος ἡ σύνθεσις τηρεῖ πάντοτε τὸ μέτρον, τὸ «μηδὲν ἄγαν»· ὁ Παιώνιος ὅμως τολμηρὸν συνέλαβε σχέδιον, τὸ παραστῆσαι τὴν Νίκην ἱπταμένην, καὶ τολμηρότερος ἐφάνη ἐν τῇ ἐκτελέσει αὐτοῦ. Τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον καὶ ἡ πολιτικὴ εὐημερία, ἐν ᾗ διετέλει ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Περσῶν, ἡ ἠρεμία καὶ ἁρμονία ἡ ἐν τοῖς ἀτόμοις καὶ ταῖς πόλεσιν ἐπικρατοῦσα, δὲν ὑπῆρχον πλέον. Ἐν τοιαύταις δὲ περιστάσεσιν ᾠκοδομεῖτο ὁ Παρθενὼν, καὶ ἔπλαττεν ὁ Φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν, τελευταῖον δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Πανελλήνιον Δία, τὸ ὕψιστον ἰδανικὸν ἔργον τῆς κλασσικῆς τέχνης καὶ τὴν διαπρεπεστάτην ἐνσάρκωσιν τῆς ἰδέας κοινῆς τῶν Ἑλλήνων θρησκείας καὶ πατρίδος. Ὁ Πελοποννησιακὸς ὅμως πόλεμος διέσεισε τὰ θεμέλια τῶν ἑλληνικῶν πολι-

(1) Ἐν τῷ λίθῳ, τῷ τὴν κυρίαν βάσιν τῆς Νίκης ἀποτελοῦντι, παρατηροῦνται, ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς, πέντε ὀπαὶ χρησιμεύουσαι βεβαίως πρὸς προσάρτησιν χαλκοῦ τινος ἀντικειμένου. Μήπως ἦσαν νέφη, ἅτινα ὑπεβάσταζον τὴν ἐκ τοῦ ὕψους κατερχομένην θεάν; Τοιοῦτόν τι ἐδύνατο κάλλιστα ἡ τέχνη νὰ παραστήσῃ, ὡς παρέστησε καὶ τὸν κεραυνὸν τοῦ Διός. Οὕτω δὲ καὶ ἡ παριστωμένη πρᾶξις καθίσταται σαφεστέρα καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ὅλης μορφῆς ἐπαυξάνει ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστατον.

τειῶν, ἠλλοίωσε τὰς πρότερον ἐπικρατούσας σχέσεις καὶ κατετάραξε τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς ἐν Σφακτηρίᾳ δὲ μάχης μεγάλη ἐπήρχετο ἀνατροπὴ, ὁ τῆς Σπάρτης ἀστὴρ ἤρξατο ἀμαυρούμενος καὶ ἡ πολιτικὴ πλάστιγξ ἔκλινε πάλιν πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ ἤδη ἀποιχομένου Περικλέους. Τοιοῦτον πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν κλονισμὸν παρέστησε διαπρεπέστατα διὰ τῆς γλυφίδος του ὁ Μενδαῖος καλλιτέχνης, τολμηρὸς καὶ βίαιος ἀναφανεὶς ἐν τῇ ἐμπνεύσει καὶ ἐκτελέσει τοῦ ἔργου του. Ἡ ὑψηλὴ δ' αὐτοῦ καλλιτεχνικὴ εὐφυΐα καὶ ἱκανότης διεφύλαξεν αὐτὸν ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ὃν διέτρεχεν ἐν τῇ σκολιᾷ καὶ ἀποκρήμνῳ ταύτῃ ὁδῷ· οὕτω δὲ ἐδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἔξοχον ἀριστοτέχνημα, ὅπερ ἐξαχθὲν νῦν ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς καταλαμβάνει ἐπίζηλον θέσιν ἐν τοῖς σωζομένοις ἀριστουργήμασι τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἐπικοσμεῖ λαμπρότατα τὸ ἡμέτερον Ὀλυμπιακὸν Μουσεῖον.

Συμπληρώσας οὕτω τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἔργων τοῦ Παιωνίου(1) ἀνακεφαλαιῶ ἐν ὀλίγοις τὰ ἐξαχθέντα συμπεράσματα.

---

(1) Καὶ πολλαὶ τῶν μετοπῶν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ ὁμοιάζουσι τοῖς ἔργοις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος κατὰ τὸν ῥυθμὸν (ἴδ. S. Colvin Acad. «a visit to Olympia» 9, σελ. 358, 383, 408 Πρβλ. καὶ σελ. 435. — Brunn : Die Sculpturen von Olympia σελ. 13). Πρὸς διαπραγμάτευσιν ὅμως τοῦ θέματος τούτου πρέπει νὰ ἐξετάσῃ τις προηγουμένως καὶ τὰ ἔργα τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος καὶ οὕτω νὰ ὁρίσῃ σαφῶς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πλαστικῆς θέσιν τοῦ Ἀλκαμένους (ἴδε Brunn : Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1878 σελ. 442). Εἶνε δὲ καὶ πρόωρον τὸ ζήτημα, διότι μικρὸν μέρος τῶν μετοπῶν ἔχει ἀνακαλυφθῇ μέχρι τοῦδε. Ἄλλως, εἴτε ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ μετόπαι εἶνε ἔργον τοῦ Παιωνίου εἴτε ὄχι, κατ' οὐδὲν ἀλλοιοῦνται τὰ ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ συμπεράσματα ἡμῶν, διότι οὔτε προστίθεται νέον τι ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν τοῦ Μενδαίου καλλιτέχνου οὔτε ἀφαιρεῖταί τι.

IX

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ὁ ἐκ Μένδης Παιώνιος, νέος τὴν ἡλικίαν, μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐποίησε τὰ ἔργα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Παρίστησι δὲ τὸ σύνταγμα τοῦτο τὴν ἁρματοδρομίαν τοῦ Πέλοπος καὶ Οἰνομάου, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν οὗτοι ὀμνύουσιν ἐνώπιον τοῦ Διὸς τὸν πρὸ τοῦ ἀγῶνος νενομισμένον ὅρκον. Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας αὐτῶν οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ Πελοποννησιακὴν Σχολήν. Ἔχουσι μεγάλην πρὸς τὴν Ζωγραφικὴν συγγένειαν, διότι ὁ τεχνίτης δὲν ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, ἀλλὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ φαινόμενον· διὰ τοῦτο στεροῦνται ἐν γένει *πλαστικῆς διαμορφώσεως*· δὲν εἶνε δὲ κεκαθαρμένα ἀπὸ παντὸς κοινοῦ καὶ τυχαίου γνωρίσματος, ἀλλὰ διακρίνονται ἐπὶ γυμνῇ φυσικότητι. Δὲν διῆλθον διὰ καλλιτεχνικοῦ διυλιστῆρος, ἵνα ἀποβάλωσι τὸ *τυχαῖον* καὶ τηρήσωσι τὸ *πρέπον*· διὰ τοῦτο ἕκαστον πρόσωπον στερεῖται τοῦ προσήκοντος ἀξιώματος. Τοιαύτην τέχνην ἐδιδάχθη ὁ Παιώνιος ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτοῦ πατρίδι, ἤτοι ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι, ἔνθα ἐπεκράτει πλαστικὴ Σχολή, ἔχουσα τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, ἅπερ καὶ τὰ προκείμενα ἔργα. Ἀπετέλεσε δὲ τὰ ἔργα ταῦτα πιθανῶς πρὸ τοῦ ἔτους 438 ἢ περὶ αὐτό· τοὐλάχιστον εἰργάζετο ἐν αὐτοῖς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον. Βραδύτερον μετέβη ὁ Φειδίας εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διός, ὅτε ὁ Παιώνιος, ὅστις δὲν ἐπανέκαμψεν οἴκαδε, καθὰ φαίνεται, διότι καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ (Νίκην καὶ δύο λέβητας) ἐποίησε, εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐθαύμασε τὸ ὕψος καὶ τὰς ἀρετὰς τῆς τέχνης τοῦ ἀττικοῦ καλλιτέχνου καὶ τῶν περὶ

αὐτὸν τεχνιτῶν. Οὕτω δὲ ἐγκατέλιπε πλέον τὸν ἴδιον τρόπον τῆς ἐργασίας καὶ ἐμιμήθη τὸν Ἀττικόν. Τούτου παράδειγμα κράτιστον παρέχει ἡμῖν ἡ μεγαλοπρεπὴς αὐτοῦ Νίκη, ἣν ἐποίησε μετὰ τὸ 425, κατ' ἐντολὴν τῶν ἐκ Ναυπάκτου Μεσσηνίων, πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Σφακτηρίᾳ μάχης. Παρέστησε δὲ τὴν νίκην ταύτην *ἱπταμένην*, καθ' ἣν στιγμὴν πλησιάζει εἰς τὸ ἔδαφος. Τοιαύτη παράστασις ἀντίκειται εἰς τὴν φύσιν τῆς Πλαστικῆς· ἐν τούτοις ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν ἐτόλμησε νὰ ἀναλάβῃ τοιοῦτόν τι, ἔλυσε τὸ πρόβλημα καλλιτεχνικώτατα καὶ ἐξετέλεσε τὸ θέμα της ἐπιτυχέστατα.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	Στίχ.	*Ἀντὶ*	*Γράφε*
4	29	συμπληρῇ	συμπληροῖ
7	27	Syluburg	Sylburg
8	20	E,	E, H,
19	20	Ἀντικύροις	Ἀντικύρᾳ
27	29	ὀξέων	ὀξειῶν
37	28	τοῦ τεχνίτου	τὸν τεχνίτην
39	4	λῖπος	λίπος

